

BEU. SBE. Derg.
Cilt:1 Sayı:2 Haziran 2013

DÜVEL-İ MUAZZAMA'NIN KARADAĞ ÜZERİNDEN OSMANLI DEVLETİ İLE MÜCADELELERİ VE BUNUN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

İbrahim YILMAZÇELİK* -Ali Gökçen ÖZDEM**

Özet

Dünya haritasına bakıldığında, toplu iğnenin başı kadar görünen ve Osmanlı Devletine bağlı olduğu dönemde ise toprakları ancak “devede kulak” misali büyüklükteki bir alanı işgal eden Karadağ, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Diplomasinin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Bugün dahi fazla bilinmemekle birlikte, 382 yıl göreceli de olsa Osmanlı hakimiyetinde kalan Karadağ, özellikle XIX. yüzyıldan sonra büyük güçlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak, Karadağ büyük güçlerin, Şark Meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmek ve sonuçlandırmak adına, bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

1878 tarihli Berlin Antlaşması ile kurulmaya çalışılan Yeni Dünya Düzeninde, istediklerini tam olarak alamayan büyük güçler ve ortaya çıkan yeni aktörler, Osmanlı devletinden daha fazla pay alabilmek için mücadelelerini daha acımasızca sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda Karadağ, Osmanlı devletinin Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesine sebep olan Balkan harplerin tetikçisi ve Birinci Dünya harbine giden sürecin en önemli aktörlerinden bir tanesi olmuştur.

İlkel sayılabilecek toplumsal yapıdan, devletleşme sürecini büyük güçlerin yardımları ile tamamlayarak bağımsızlığını kazanan Karadağ'ın, bu tarihi gelişim sürecinden günümüz için çıkartılabilecek önemli sonuçların da olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Karadağ, Düvel-i Muazzama, Şark Meselesi, Diploması.

THE STRUGGLES OF GREAT POWERS WITH OTTOMAN EMPIRE VIA MONTENEGRO AND ITS REFLECTIONS TODAY

Abstract

When the World map is examined, Montenegro, which was as large as the head of a pin and which also had covered a tiny piece of land in the Ottoman era, had been one of the most important issues of Ottoman diplomacy since the 19th century. Dominated by the Ottoman Empire for a relatively 382-year-time, Montenegro attracted the great

* Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik; Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, icelik@firat.edu.tr.

** Ali Gökçen Özdem; Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

powers' interests especially after the 19th century. In parallel to this, Montenegro was used as a tool by the great powers in order to solve the eastern question for their benefits.

In New World Order which was tried to be created with Berlin Treaty, Great Powers and some new actors continued their struggles more harshly in order to get more shares from Ottoman Empire. From this point of view, Montenegro was one of the most important actors which triggered Balkan Wars causing the Ottoman Empire lose the lands in the Balkans. Montenegro was also one of the most important factors of the period leading the First World War.

It is thought that Montenegro, which gained its freedom by completing the process of becoming state with the help of great powers, has a historical development process that has important outcomes for today.

Key Words: Montenegro, Great Powers, Eastren Question, Diplomacy.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki varlığı, XIV. yüzyılda başlamıştır. Balkanlardaki ilk fetihlerden başlayarak XX. yüzyıla kadar getirebileceğimiz bu süreçte, Osmanlıların Balkanlardaki varlığı, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü bir İmparatorluk olma niteliğini güçlendirmiş, hem de Bizans İmparatorluğu'nu sona erdiren devlet olarak onu süper güç durumuna getirmiştir.

Balkanların çok uluslu ve kültürlü yapısı, İmparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde bir zenginlik ve hâkimiyeti kolaylaştırıcı unsur olarak görülmüş, ancak zayıflamaya paralel olarak, milliyetçilik akımı ve yabancı ülkelerin çıkar kaygıları ile birlikte en önemli sorun haline gelmiş ve çöküşte önemli rol oynamıştır.

Karadağ, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda en son fethettiği bölgelerden birisidir. Ancak, Osmanlı'nın bölge üzerindeki egemenlik sağlama mücadelesi, coğrafi koşullar, toplumsal, siyasi ve iktisadi yapı nedeniyle yüzyıllarca devam etmiştir.

382 yıl göreceli de olsa Osmanlı hâkimiyetinde kalan Karadağ, özellikle XIX. yüzyıldan sonra büyük güçlerin ilgisini çekmeye başlamış, buna bağlı olarak büyük güçler Karadağ'ı, Şark Meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmek ve sonuçlandırmak maksadıyla sıklıkla kullanmaya başlamışlardır.

Balkanlardaki Osmanlı varlığına yönelik en büyük mücadelelerden birisini veren Karadağ, sadece Osmanlı Devleti için yüzyıllar boyunca bir sorun olmakla kalmamış, Osmanlıların Balkanlardaki egemenliğinin geçirdiği aşamaları ve bu süreç dahilinde yaşanan sorunları yansıtan bir örnek olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, Düvel-i Muazzama'nın Karadağ üzerinden Osmanlı Devleti ile mücadelesinin incelenmesi, sadece Osmanlı'nın XIX. yüzyıldan itibaren yaşadığı Balkanlar sorununu aydınlatmaya yardımcı olmayacak, aynı zamanda Balkanların Osmanlılardan kopuşundan, Yugoslavya'nın dağılışına kadar süren ve etkileri bugün bile ağırlıklı hissedilen siyasi tarihinin kökenlerine ışık tutabilecektir.

Karadağ adı, coğrafyası ve kimliği, toplumsal yapısı, Osmanlı egemenliğine karşı mücadelesi, mücadele süresince Düvel-i Muazzama ile karşılıklı ilişkileri ve bu mücadelenin Berlin Kongresi ve sonrasına etkileri bağlamında, özellikle yabancı kaynaklar kullanılarak incelenmiştir.

1. Karadağ Adı, Coğrafyası ve Kimliği

Karadağ ismi **Monte Nigro**¹ olarak tarihte ilk defa, **Duklja**² devleti ya da **Slav Krallığı** içerisindeki bir bölgeyi tanımlamak için 09 Kasım 1053'te Papalığa ait Latince bir mektupta kullanılmış, Kril kaynaklarında ise ilk kez, 1276 yılında **Crna Gora**³ olarak kullanılmıştır (*Rastoder, 2003: 106-107*).

XIX. yüzyılda Karadağ'ı, Zeta Nehri ve ovasının böldüğü iki ana kara parçası olarak tanımlamak mümkündür. Birinci bölüm, hemen hemen eski Zeta bölgesini kapsayan dört nahiyeden (Katunska, Rietschka, Tsernitsa ve Liechenska) oluşan **Crnagora bölgesidir**. İkinci bölüm ise 1796 yılında ele geçirilen ve dört nahiyeden müteşekkil (Bielopavlovic, Piperi, Moratcha ve Koutchi) **Brda bölgesidir** (*Vaclik, 1858: 10-12*). Karadağ, Adriyatik'e paralel uzanan Dalmaçya Alpleri ve Balkan Dağları'nın birleşmesinden oluşan yoğun dağlık alanı kapsamaktadır. Dağlar, birbirinden derin, sarp ve çoğunlukla geçit vermez vadiler ve sırtlar vasıtasıyla ayrılmıştır. Zeta nehrinin suladığı, Zeta ovası ve yüksek kesimlerdeki küçük bazı düzlükler hariç, bölge tamamen çorak ve verimsizdir (*Masson, 1862: 3*). Araştırmacılar tarafından çok sık alıntı yapılan Karadağ efsanesine göre; "Tanrı dünya'yı yaratmayı bitirince çantasında çok sayıda kaya bulunduğunu görür, hepsini alır, vahşi ve ıssız bir ülkenin üzerine serper. İşte Karadağ böyle oluşmuştur" (*Pavlovic, 2003: 83*). Gerçekten de bölgenin fiziki haritasına bakıldığında efsanenin çok da yanlış olmadığı anlaşılabilir.

Ana hatlarıyla açıklanan coğrafi özellikler, nüfus bakımından büyük bir ehemmiyeti olmayan⁴, Karadağ'ın ve Karadağlıların tarih sahnesinde sürekli yer almalarındaki en önemli etkenlerden birisidir. Şöyle ki; bu arızalı coğrafya, ilk bakışta dezavantajmış gibi görünse de, bölgenin kontrol altına alınıp, kontrolün sürdürülmesi için oldukça büyük kuvvetlere ihtiyaç duyulmasına neden olmakta, fakat bunun aksine çok büyük kuvveti besleyecek kaynaklara sahip olmaması nedeni ile de kuvvetlerin uzun süreli bölgede kalmasına olanak tanımamaktadır.

¹ Karadağ'ın orijinal ismi "Montenegro" Venedik diyalektinde "siyah dağlar" ya da "tepeler" anlamına gelir (*Evans, 1877: 126*).

² Duklja: ilk Sırp devletinin ortaya çıktığı ve sonradan Karadağ haline gelecek bölgedir. Bölge, İşkodra Gölü'nün batısından başlayıp sınır hattı, Zeta Nehri ve doğuda Hersek'teki Piva Nehri'ne kadar olan alanı kapsamaktadır. Duklja bölgesi, XII. yüzyıldan itibaren Zeta olarak anılmaya başlanmıştır. (*Fleming, 2002: 25*).

³ Slav dilinde Crna: kara, Gora; dağ, anlamına gelmektedir (*Roberts, 2007: 2*).

⁴ Sir G. Wilkinson'nun Dalmatian and Montenegro Vol. I pp.403-5, eserinde, nüfusu 80.000-107.000 arasında, asker sayısını ise 20.000 olarak göstermiştir. – Çetigne Almanağına göre, 1835 yılının Karadağ nüfusu 100.000, asker sayısı ise 15.000 olarak belirtilmiştir. (*Krasinski, 1853: 2*).

Avrupa'nın bir kenarında, dağların arasında kendilerine adeta ulaşılmaz bir yurt kurmuş olan Karadağ Halkı'nın, etnik kökenlerine ulaşmak ve bir kimlik tespiti yapmak zordur. Karadağ'ın bulunduğu topraklara birçok kavim tarafından giriş yapılmış, ancak bölgenin coğrafi şartları ve yaşam koşullarını kısıtlayıcı faktörlerin çokluğundan dolayı birçoğu bölgeden ayrılarak, Balkanların içlerine doğru ilerlemeye devam etmişlerdir (*Roberts, 2007: 43-45*).

Karadağlılar ise bu istilacı güçler karşısında zayıf duruma düştüklerinde, iç kesimlerdeki yüksek dağlara, dar ve derin vadilere çekilerek, orada mukavemet göstermişler ve sürekliliklerini devam ettirmeyi başarmışlardır. Çok sayıda istilalara uğrayan bu bölgedeki yerleşimcilerin ve göçebe kavimlerin yazılı kayıtlarının bulunmaması, bölgenin bilinen en uzun yerleşimcileri durumundaki Slavların da yazılı kayıtlara yeterince önem vermemiş olması, Karadağlıların etnik kökeni konusundaki soru işaretlerinin devam etmesine neden olmuştur (*Roberts, 2007: 45-47*).

Karadağlıların tartışmaya açık olan kimlik konusu, Karadağ ile Sırbistan arasındaki etnik, kültürel ve siyasi ilişkiler etrafında dolanan her tartışmanın dayanak noktasını oluşturmaktadır. Sırplarla Karadağlılar arasındaki tarihi ve kültürel benzerliklerin, etnik değil de ortak dini inanışların bir neticesi olduğuna inananlar kadar, Sırplarla Karadağlıları karşılaştırırken, bölgenin yüzyıllardır mağlup ve dağınık bir Sırp ulusunun kalıntılarına sahip bir sığınak olduğunu söyleyen araştırmacılar da mevcuttur. (*Pavlovic, 2003: 83-86*).

Kimlik kavramı, basit bir ideoloji ya da kültür etkisi altında zamana ve şartlara göre değişebilen bir olgu olmasına rağmen, Karadağlıların kimliklerinin şekillenmesinde, kendilerine özgü yorumlayarak gündelik yaşamlarına uyguladıkları **Ortodoksluk inancıyla yoğrulmuş Türk düşmanlığı**, değişmeyen tek ortak değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karadağlıların ruh halini tanımlayan ve bugün bile Sırpların klasik eserleri arasında gösterilen ve 1702 yılında Karadağ'da yaşayan Türklerin katliamını anlatan **Dağ Çelenk'i** (Gorski Vjenac) adlı eser, bahse konu düşmanlığın yazılı kanıtı olarak görülmektedir.

“...Al giysili şeytanı gör,
O iki kılıçlı ve iki başlı,
Kâfir Türklerin torunları, Kuranlarıyla,
Peşlerinde lanetlenmiş dönek ordusuyla,
Çekirge sürüsü gibi, tüm dünyayı yok ettiler,

Türkler dizlerinin üzerine çökene kadar,
Birçok Türk kadını karalar giyecek,
Mücadelemiz sona ermemeli,
Türkler yok olana kadar veya biz...”

Yaklaşık 2900 mısradan oluşan eser, baştan sona kadar, dini motiflerle süslenen Türk düşmanlığından bahsetmektedir. (*Nyegosh, Çev: James W. Wiles, 1930*)⁵.

2. Karadağ'da Toplumsal Yapı

Karadağlılar, **aşiret/oymak**⁶ toplumu olarak görülmektedir. Hatta 1980 yılına kadar bölgede inceleme yapan araştırmacılara göre, Karadağlılar günümüzde dahi **aşiret** yaşamı sürdüren çok az sayıdaki halklardan birisi olarak tanımlanmıştır (*Zlatar, 2005: 6-11, 59-64*).

Aşiret yaşam tarzında, **soy/sülale**⁷ iktisadi dayanışmanın temelini oluşturmuştur. **Sülale** üyeleri en fazla 30 ya da 40 kişiden oluşmuş ve kendisine ait olan kışlık ve yazlık olarak kullandıkları alanlarda yaşamışlardır (*Zlatar, 2005: 6-11, 59-64*).

Kabile/Klan/Boy⁸, toplumsal ve siyasi yarı – yerleşik bir grup özelliğini göstermiştir. Herhangi bir yerdeki birkaç evden, yüzlerce adedine kadar aynı ahlaki değerlere ve askeri prestije sahip ve aynı kan davasını güdenlerin oluşturduğu **Klan**, aynı zamanda askeri birim olarak kullanılmıştır (*Zlatar, 2005: 6-11, 59-64*).

Birden çok klandan oluşan aşiret, sahip olunan alanları diğer aşiretlere karşı korur, kendi klanları arasındaki barışı sağlar, savaş veya barış hakkında kararlar alır ve dış siyasi gruplarla siyasi anlaşmalar yapabilir. Bu dış siyasi gruplar diğer Karadağ ve Arnavut aşiretleri olabileceği gibi, devletler de olabilir (*Boehm, 1984: 42-49*).

Geleneksel aşiret yaşantısının göze çarpan, cesaret, kan davası, şeref ve özgürlük gibi değerleri, Karadağlılar için de, önem arz etmiştir. Ancak bahse konu bu değerler, sadece bireyler için değil, aynı zamanda Sülale ve Klanları da etkilemiştir (*Boehm, 1984: 41-46*).

⁵ The Dragon see, with seven mantles red,
Wielding two swords and crownèd with two crowns;
Great-grandchild of the faithless Turk, with Koran!
Behind him hordes of that accursèd breed,
That they may devastate the whole wide earth,
As locusts pestilent lay waste the fields!

Before the Turks have brought such to their knee,
Sure many a Turkish wife shall wear deep black;
And to this struggle no end shall ever be,
Until the Turk has disappeared - or we!

(*Nyegosh, Bishop of Montenegro, Nyegosh Karadağ'ın Vladikası, The Mountain Wreath, Dağ Çelenk'i, İngilizceye çeviren, JAMES W. WILES, Originally published in 1930 by George Allen & Unwin, Ltd., London*)

⁶ Kaynak kitabında “**Pleme/Tribe**” olarak belirtilmiş, Türkçeye “Aşiret/Oymak” olarak çevrilmiştir. Aşiret/Oymak; Dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında toplum, ekonomi, din, kan veya evlilik bağları bulunan göçebe veya yerleşik nitelikteki topluluk olarak tanımlanmıştır (TDK Türkçe sözlük, 1998: 153).

⁷ Kaynak kitabında “**Kuca**” olarak belirtilmiş, Türkçeye “soy/sülale” olarak çevrilmiştir. Soy/Sülale; Bir atadan gelen kimseler olarak tanımlanmıştır. (TDK Türkçe sözlük, 1998: 2016).

⁸ Kaynak kitabında “**Brastvo**” olarak belirtilmiş, Türkçeye “Kabile/Klan/Boy” olarak çevrilmiştir. Kabile/Klan/Boy; Ortak bir atadan türediklerine, birbirleriyle kan akrabalığı bulunduğu inanarak evlenmeyen, toplumsal ve ekonomik ilişkilerinde anaerkil, ataerkil anlayışı uygulayan geleneksel topluluk olarak tanımlanmıştır (TDK Türkçe sözlük, 1998: 335).

Bölgenin tarıma elverişli olmaması ve mevsimsel koşulların elverişsizliği sonucu, Karadağlılar sık sık kıtlık ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunu bertaraf etmek için erkekler çoğunlukla, Türklerin yaşadığı bölgelere yağmaya gitmişlerdir (*Castellan, 1995: 314-315*). Yağma, ihtiyaçların temini maksadıyla yapıldığı gibi, erkekliğin sınanması, ün, şan ve şeref kazanılması maksadıyla da yapılmıştır. Özellikle Türkler üzerine yapılan baskından sonra Karadağlı birçok gencin eve kestiği başı getirerek annesine vermesi, onur ve itibar kazanmanın en önemli yolu olmuştur (*Boehm, 1984: 91-92*).

Karadağlılar Ortodoksluğu seçmişlerdir. Ancak erken dönem Pagan Slav inanç sistemlerini de bırakmamışlar ve bazılarını Ortodoks inanç sistemine dahil etmişlerdir (*Marqulis, 2004: 21*). Karadağ'ın yöneticisi “**Vladika**”⁹ evlenemez, ancak “**Poplar**”¹⁰ bir kez evlenebilirlerdi. Yine kan kardeşliğine ait ayinlerin icrası, kan davasının sonlandırılması için kiliselerde yapılan törenler, Ortodoks inanç sisteminde bulunmamaktadır (*Boehm, 1984: 47*).

Ayrıca, aşiret yaşam ve kurallarından kaynaklanan manevi değerlerin ön plana çıkması, kan davasını, Karadağ yaşantısının önemli bir parçası haline getirmiştir. Öyle ki; kafa kesme ve baskın ile birlikte kan davası, aşiretlerin bu gelenekleri değiştirme konusunda isteksizlikleri nedeniyle, iktidarın merkezileşmesinin önündeki en önemli engeller olmuştur (*Marqulis, 2004: 20-30*).

3. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Karadağ

Balkan Yarımadası'nın haklarında bilgiye sahip bulunduğumuz ilk sakinleri, Morova vadisinin batısından Adriyatik'e kadar, bugünkü Karadağ'ı da içine alan bölgede yaşamış olan İlliryalılar ile Ege'den Tuna'nın kuzeyine doğru uzanan topraklara yerleşmiş olan Trakyalılardır (*Jelavich, 2006: 4*).

Milattan önceki bin yılda İlliryalılar, bugünkü güneydoğu Bosna, güneybatı Sırbistan, Arnavutluğun kuzey yarısı ve Karadağ bölgesine yayılan ortak bir dil ve kültür inşa etmişlerdir (*Roberts, 2007: 40-41*).

İlliryalıları takiben bölge, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Yunanlıların, müteakiben M.S. I. yüzyılda, Romalıların kontrolü altına girmiştir. III. yüzyılın başlarından itibaren Roma İmparatorluğu, iç savaşların yaşandığı bir kaos dönemine girmiş ve çöküşün önlenmesi maksadıyla bir tedbir olarak Roma İmparator'u Theodosius 395 yılında ülkeyi oğulları arasında bölmüştür. Bu bölünme, İmparatorluktaki çöküşü önlememekle birlikte Katolik-Latin ve Ortodoks-Bizans kültürünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (*Fleming, 2002: 11*). Karadağ toprakları Katolik-Latin ve Ortodoks-Bizans kültürü bölüm hattının geçtiği sınır bölgesinde kalmıştır.

Vizigot ve Ostrogotları takip eden Avarların ardından, VI. yüzyılda Balkanlara büyük Slav göçleri olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun içinde

⁹ Vladika: Dini yetkileri de kendinde toplayan Karadağ Knez'ine verilen ad. (*Piskopos-Prens*) (*Karal, Cilt VI, 1983: 71*).

¹⁰ Boylar tarafından görevlendirilen okuma yazma bilmeyen rahipler. (*Boehm, 1984: 47*).

bulduğu güç koşullar, Slavların Balkanlarda tutunmalarını sağlamıştır (*Morrison, 2009: 14-15*).

Ortaçağ ile birlikte slav göçmenler tarafından kurulan ilk devlet örneklerinden birisi Bizanslıların “**Duklja**” dedikleri, “**Zeta**” devleti olmuştur. Aslında Bizans’ın bir vasal devleti olan Zeta, bu statünün gerektirdiği sınırlar içerisinde güçlenerek bir iktidar odağı haline gelmiş, hatta Bizanslılara karşı direnişin bir merkezi olmuştur. XI. yüzyılda Zeta’da hâkimiyeti Karadağ’ın **ilk hanedanlığı** olarak nitelendirilen **Vojislav Jevici** (1016-1189) kurmuştur (*Morrison, 2009: 15*). **Sırp Nemanjic Hanedanlığının** yükselişi, Zeta’nın 173 yıl süren bağımsızlık dönemini sona erdirmiş, Karadağ’ı Nemanjic Hanedanlığı (1189–1360)’nın yönetimi altına sokmuştur. Sırp Nemanjic Hanedanlığının egemenliği süresince Zeta kendine özgü bir statüye (devlet içinde bir tür alt-devlet) sahip olmuştur (*Fine, 2009: 2-41*).

1331 yılında Nemanjic Hanedanlığının son varisi Dusan (1331-1355) zamanında Sırp Krallığı’nın sınırları, Bizans İmparatorluğunun güçsüzlüğünden faydalanarak Makedonya, Arnavutluk, Epirus ve Teselya bölgelerini kapsayacak kadar genişlemiştir. Dusan’ın ölümünün ardından, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa’da ilerlemesiyle birlikte Sırp Krallığı’nda dağılma süreci başlamıştır. Bu ortamda “**Balsic Hanedanlığı**” 1360 yılından itibaren Zeta’da yönetimi ele almış ve Nemanjic’in Sırbistan’ından bağımsızlığını ilan etmiştir (*Roberts, 2007: 67-68*).

Bağımsız Karadağ’ın ikinci hanedanı olarak nitelendirilen Balsa Hanedanı’nın Prensleri Karadağ’a, Dusan hükümdarlığının kapanışı ve Slav tarihinin en ciddi krizinin yaşandığı 1389 Kosova savaşı dönemini de kapsayan 1422 yılına kadar, egemen olmuşlardır (*Stevenson, 2005: 33-67*).

Kosova savaşı, Osmanlı’nın Balkanlardaki ilerlemesinin önündeki son engeli kaldırırken, aynı zamanda Karadağlıların ve Sırp’ların tarih hafızalarında silinmez izler bırakmıştır. Öyle ki, Karadağ’a ve Sırp’lara ait hemen hemen tüm efsaneler, Kosova savaşı, savaş sonrası varlıklarını sürdürebilmek için Zeta dağlarına çıkış, burada Türklerle mücadeleleri ve kahramanlıklarını içermektedir (*Marqulis, 2004: 3*).

Kosova savaşından sonra Karadağ’da “**Crnojevic Hanedanı**” (1422–1496), ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, Karadağ, Osmanlı İmparatorluğuna karşı Venedik’in yanında savaşmıştır. İleri harekâtına devam eden Osmanlı, 1474’de **Podgoriçe** (Podgorica)’yi, 1479’da **İşkodra** (Shkoder)’yi ele geçirmiş ve sonunda Crnojevic Hanedanı, **Lovcen Dağı** çevresindeki dar bir bölgeye hapsolmuştur¹¹.

Crnojevic Hanedanlığı’nın son üyesi, Durde Crnojevic’in, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ittifak oluşturma çabalarının öğrenilmesi üzerine, Durde

¹¹ Osmanlı saldırıları nedeniyle Ivan Crnojevic başkenti ve ikametgâhını önce Yablak (Zabljak)’tan Obad’a daha sonra da yüzyıllar boyunca Karadağ’ın tarihi başkenti ve ilk sarayın ve manastırın kurulduğu Çetine (Cetinje)’ye taşımıştır (*Fleming, 2002: 50*).

Crnojevic'e derhal İstanbul'a gelmesi ya da üç gün içerisinde Karadağ'ı terk etmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine 1496 tarihinde Durde, ailesi ile birlikte ülkeyi terk ederek Venedik'e gitmiştir. Böylece Durde'nin gidiş yılı olan 1496 senesi Karadağ'ın Osmanlı egemenliğine tam olarak girdiği yıl olarak kabul edilmeye başlanılmıştır (Roberts, 2007: 97-98).

4. Osmanlı Yönetimde Karadağ

Osmanlı'nın kesin hâkimiyet yılı olan 1496'dan sonra Karadağ, İşkodra Bey'i ve Sancak yönetimin gözetimi altında ayrı bir bölge olarak Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yerini almış, bütün Osmanlı toprakları gibi Karadağ, tımar, zeamet ve has bölgelerine ayrılmıştır (Karal, Cilt VI, 1983: 70). Karadağ'ın askeri harekâtı zorlaştırıcı coğrafi konumu ve Karadağlıların vahşi karakterleri, bu bölgede tam bir hâkimiyet kurulmasını engellemiş, kontrol altına alınamayan bölgelerde kendine özgü toplumsal yapı ve kültür oluşmuştur.

Üst yönetim olarak Osmanlıya bağlı olan Karadağ aşiretleri, kendi içlerinde en ünlü aileler arasından seçilen ve ruhani bir kimlik de yüklenen Vladikalar tarafından yönetilmiştir. Ancak bu, 1696'da Vladika olarak seçilen I. Daniel Petrovic (Danilo) tarafından değiştirilerek veraset sistemine dönülmüş, 1918'e kadar Petrovici ailesi Karadağ'a egemen olmuştur (Verloop, 1911: 12-13).

Dağlarda aşiretler halinde nispeten bağımsız olan Karadağlılar, Osmanlı Devletinin biraz güçlü olduğu zamanlarda vergilerini ödemişler, fakat yerel Müslüman beylerin savaş gibi herhangi bir sebeple bölgeden ayrılmaları ya da birbirleriyle mücadele etmeleri halinde, fırsattan istifade ile vergi vermeyi kesip, civar Müslüman bölgelerine yağmalarda bulunmuşlardır. Osmanlı'nın bölgeye dikkatini çevirmesi ile isyancıları cezalandırmak için defalarca Karadağ'a girilmiş, Çetine (Cetinje) ele geçirilmiş ise de, bu başarılar geçici kalmış, bir süre sonra tekrar eşkıyalık hareketleri başlamıştır. Daha çok vergi toplanması veya yağma nedeniyle olan bu isyan denemelerinin siyasi içeriği fazla değildir. Ancak XVII. yüzyılda, devletin ilk sarsıntılara uğraması ve bunun etkilerinin Balkanlarda hissedilmesi ile Karadağ'daki isyan girişimlerine siyasi içerik de eklenmiştir.

I. Daniel Petrovic (Danilo)'nun zamanı (1697-1735), Rusya'nın Deli Petro önderliğinde genişlemeci ideolojisini sistemleştirdiği ve tüm Slavcılığı buna temel yaptığı zamana rastlamaktadır. Balkanlar'daki, nispi de olsa, tek bağımsız Slav topluluğu Karadağlılar olduğu için, Petro buraya ilgi göstermiştir. 1710'da Osmanlı ve Rusya savaşa başladıklarında, Petro ayaklanmaya teşvik için Karadağ'a adam göndermiştir. I. Petro Karadağlılara hitaben şunları söylemiştir. "... Ey Karadağlılar bizim emelimiz, hemen bu sene zarfında Türklere karşı savaşa girişmek, ondan sonra Osmanlı ülkesine girip Ortodoks Hıristiyanları zalim iradenin elinden çekip almaktır... Bizim en büyük arzumuz, sizi Türklerden kurtarmak, kiliseleri ve Hıristiyanlığı yükseltmektir...". Karadağ Prensi I. Danilo'da bunun karşılığında "... biz Ruslarla hem kan, hem de din kardeşiyiz, bizim kalbimiz Rusya ile çarpıyor, bizim için en iyisi Rusya'dır..." diyordu (Kocabaş, 2009: 11-16). 1711'de Çar'ı Prut bataklıklarında sıkıştıran Osmanlılar,

Balkanlarda da önce Hersek bölgesini denetimlerine almışlar, ardından 1712’de Ahmet Paşa komutasında Karadağ’a girerek, her isyanda elden çıkan Çetine’yi ele geçirmiş ve isyancıları ele geçenleri cezalandırmışlardır (*Roberts, 2007: 141-143*).

Rusların Karadağ üzerindeki nüfuzu, Rus Çarlarından para yardımı almaları ile birlikte güçlenmeye başlamıştır. Danilo’nun ardından gelenler de Rus yardımının devamı maksadıyla sık sık Rusya’ya gitmişlerdir. Hatta Rus halkının Karadağ’a olan ilgisinin artırılması maksadıyla, Vladika Vasilije, Rusya’da kaldığı iki yıl süre boyunca 1754 yılında Karadağ tarihi (Istarija o Crna Gori) adlı kitabı yayınlamıştır (*Rastoder, 2003: 115-117*).

Karadağ’da XVIII. yüzyılda, merkezi yönetimi oluşturma, otoritenin sağlanması, toplumsal yaşam kurallarının düzenlenmesi ve bu kapsamda kan davasının sonlandırılmasına gayret edilmiştir. Bu süreç boyunca Rusya’nın maddi desteğinin garanti altına alınması önem kazanmıştır. Vasilije’nin Rusya’da ölümü üzerine, Büyük Katarina (Catherine The Great) ’nın ölmüş olan kocası III. Petro olduğunu iddia eden Küçük Stefan (Scepan Mali – Stephen the Small olarak da adlandırılmaktadır) zamanında Rusya ile ilişkiler bozulmasına rağmen, 1787 – 1792 Osmanlı – Rus – Avusturya-Macaristan savaşlarının başlamasıyla durum değişmeye başlamıştır. 1787 yılında Rusya, Balkan Hıristiyanlarını yeniden yardıma çağırmıştır (*Stevenson, 2005: 153-158*).

XVIII. yüzyılın sonunda Rusya’dan başka, Düvel-i Muazzama’nın diğer bir üyesi olan Avusturya-Macaristan’da kendi maksatları için, Karadağ’ı kullanmak istemiş, bu kapsamda ajanlarını bölgeye yönlendirmiştir. 1788 yılında Avusturya ajanlarından oluşan bir heyet, İşkodra beyi Kara Mahmud Paşa’yı da ayaklandırmaya çalışmış, ancak Kara Mahmud paşa, heyet üyelerini öldürüp, başlarını İstanbul’a yollamıştır. Kara Mahmud Paşa, savaş boyunca Karadağ ve Bosna’da isyan halinde olan aşiretlerin itaat altına alınmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Savaşların sonunda imzalanan Zıştovi ve Yaş Antlaşmalarında beklentisinin aksine Karadağ’ın bağımsızlığından bahsedilmediği gibi Zıştovi Antlaşmasında, Karadağ’ın Osmanlı toprakları içinde olduğu teyit edilmiştir (*Anderson, 2000: 35-46*).

1797 yılında Venedik Cumhuriyeti’ni ortadan kaldıran Napoleon Bonaparte, “**Compo Formio**”¹² antlaşması ile Belçika’daki Avusturya-Macaristan topraklarına karşılık Dalmaçya’daki Venedik topraklarını Avusturya-Macaristan’a devretmiştir. Avusturya-Macaristan böylelikle Çetine’nin kuzey bölgelerini ele geçirmekle kalmıyor, aynı zamanda Kotor Körfezini de ele geçiriyordu (*Roberts, 2007: 18-20*).

Venedik Cumhuriyeti’nin ortadan kalkması üzerine, mirasçısı olarak yerini Avusturya-Macaristan almış, hatta Vladika’nın belirlenmesindeki Rusya’nın rolünü dengelemek için, Venedik tarafından ihdas edilen sivil yönetici (Guvernador)’in atama onayı, Avusturya-Macaristan tarafından yapılmaya

¹² Campo Formio Anlaşması, 17 Ekim 1797’de Avusturya ile Napolyon Fransa’sı arasında, imzalanmıştır.

başlanmıştır (*Marqulis, 2004: 32-41*). Venedik'in yerine güçlü Avusturya-Macaristan'ın geçmesi Rusya'da pek hoş karşılanmamış ve Balkan haklarını kullanma konusunda, Avusturya-Macaristan ve Rusya rekabeti su üstüne çıkmaya başlamıştır.

Napolyon savaşları sırasında Karadağ'da I. Peter Petroviç Njegos (1784–1830) Vladika olarak hüküm sürmekteydi. I. Peter ülkesinde ilk iş olarak kan davalarına son vermeye çalışmış, üst seviyede yasama ve yürütme kurumlarının teşkilini içeren ilk anayasa'yı hazırlamıştır. Diğer taraftan da dağılan kabileleri toplayarak, İşkodra beyi Kara Mahmut Paşa ile savaşa devam etmiştir. Kara Mahmut Paşa 1796 yılında Krusi'de yapılan savaşta yenilerek hayatını kaybetmiştir (*Krasinski, 1853: 32*). Mahmut Paşa'ya karşı direniş, daha önce iki ayrı birim olarak duran Karadağ ve Brda kabilelerini bir araya getirmiştir (*Delarue, 1862: 55*).

1805 yılında, Avusturya-Macaristan'ın Austerlitz'de Fransa'ya yenilmesi üzerine, Avusturya-Macaristan, Kotor Körfezi ve Dalmaçya kıyılarını Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. 1806 yılında Fransızların Ragusa (Dubrovnik)'yü ele geçirmesi üzerine, Rus ve Karadağlılardan oluşan kuvvet Ragusa'yü kuşatmış, Fransa'nın General Marmont komutasında göndermiş olduğu takviye kuvveti, Rus ve Karadağlıları yenerek, Kotor ve Ragusa'da hâkimiyeti sağlamıştır (*Krasinski, 1853: 32*).

Fransa ile Rusya arasında 1807 yılında imzalanan Tilsit Antlaşması ile, Çar, Adriyatik'in Fransa'ya ait olduğunu kabul etmiş ve durumu Vladika I. Peter'a bildirmiştir. Böylece Karadağ'ın bağımsızlığının tanınması ve Adriyatik'ten kıyı şeridinin alınması hayali suya düşmüştür. Rusya, Fransa'nın desteğini sağlamak için Karadağ'ı yine yok saymış, Kotor ile Yeni Hersek (Herceg Novi)'in Fransa'ya ait olduğunu kabul etmiştir (*Coquelle, 1893: 262-270*).

1813 yılına kadar kabileler arası mücadele ve kargaşalıklar Fransızların da bu bölgeye gayret sarf etmesine neden olmuştur. Öyle ki Karadağlılara kızan Napolyon, Karadağ (**Monte Negro**)'ü yerle bir ederek ismini "**Monte Rosso (Dağ Gülü)**" ya çevireceğini ifade etmiştir (*Roberts, 2007: 18-20*). Bu tarihte İngiliz Amirali vasıtasıyla ilk kez İngiltere ile irtibata geçilmiş, İngiliz deniz kuvvetlerinin desteği ile Yeni Hersek ve Kotor Körfezi Karadağlılar tarafından ele geçirilmiştir.

Napolyon savaşları sırasında, Rusya ve İngilizlere vermiş olduğu desteğin karşılığı olarak, hiç değilse ele geçirdiği Dalmaçya kıyılarını muhafaza etmek isteyen Karadağ, 1815 yılında yapılan Viyana kongresinde Rusya'nın baskısı ile bahse konu yerleri Avusturya-Macaristan'a terk etmek zorunda kalmıştır (*Denton, 1877: 259-261*).

Vladika I. Peter döneminin en önemli özelliklerinden birisi de, Karadağ'ın uluslararası politik arenada kendini göstermeye başlamasıdır. Bu dönemde İngiltere ile ilk defa politik ve askeri alanda işbirliğine girilmiş, Avusturya-Macaristan gibi güçlü bir devletle ortak sınıra sahip olunması, bu devletle ilişkileri

arttırmış, yine Fransızlarla politik ve askeri alanda işbirliği tesis edilmiştir. Bu sayede Karadağ, Rusya'nın yanında, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa gibi güçlü Avrupa ülkelerinden istifade etme şansını elde etmiştir. Buna karşılık Büyük güçler de, “**Şark Sorunu**”nu menfaatleri doğrultusunda çözmek için kullanabilecekleri bir vasıtayı keşfetmişlerdir.

I. Peter'in, vasiyeti üzerine Ekim 1830'da Karadağ kabile reisleri toplantısında, Vladika seçilerek II. Peter Njegos adını alan yeğeni¹³, Rade Tomov Petrovic takip etmiştir. Karadağ'ın Vladikası olarak II. Peter Petrovic Njegos (1830-1851) merkezi otoritenin organlarını oluşturmuş, bu kapsamda, Gvardija¹⁴ ve Vladika'nın kişisel güvenliğini sağlamak için muhafız birliği Pejanik'i kurmuştur. 1837'de, ülkeyi Vladikalar tarafından seçilen kaptanların yönettiği Kapetanije'lere bölmüş, senatörlerin, kaptanların, Gvardija ve Pejanik üyelerinin ücretlerinin devlet bütçesinden ödenmesini sağlamıştır. Artan merkezi otorite harcamalarını karşılamak için vergi sistemini oluşturmuştur. (*Rastoder, 2003:119-120*)

Devlet kurumlarını oluştururken, en büyük yardım yine Rusya'dan gelmiştir. Bu kapsamda Rus hükümeti 1831 yılında İvan Vukotić ve Matija Vuçiçević isimli iki diplomatı Karadağ'a göndermiştir. Ayrıca bunlara ilave olarak, daha sonra II. Peter'in sekreterliğini yapacak D. Milaković'te bulunmaktaydı. (*Marqulis, 2004: 27-39*)

II. Peter selefi gibi, Adriyatik'e çıkışı sağlayacak bir bölgenin ele geçirilmesi ve topraklarını mümkün olduğunca genişletmeyi hedeflemiştir. Ancak Adriyatik'e çıkış, Avusturya-Macaristan tarafından engellenmiş (çünkü Karadağlıların Adriyatik'te ulaşması, aynı zamanda Rusların da Adriyatik'e ulaşması anlamına geliyordu), Osmanlı Devleti'nin Mısır sorununa ile uğraşmasını fırsat bilip, **Podgoriçe, İşbuzi (Spuz) ve Grahova'yı** ele geçirme çabaları ise sonuçsuz kalmıştır.

Njegos hükümlerinde karşılaşılan en önemli krizlerden birisi hiç kuşku yoktur ki, 1836 yılında **Grahova'da**¹⁵ çıkan isyan üzerine, Hersek Beyi, Ali Paşa Rızvanbegovic ve Cengic İsmail Ağa'nın önderliğinde Osmanlı Ordusu'nun 1836'da Grahova'da Karadağlıları yenip isyanı bastırmaları olmuştur. Njegos'un kardeşi Joko dahil bir çok kişi öldürülmüş ve bölgede hakimiyet tekrar kurulmuştur (*Marqulis, 2004: 68*).

1836 Grahova savaşından sonra sınır üzerindeki anlaşmazlıklar ve Karadağlıların Müslüman bölgelerine yapmış oldukları baskın ve talanlar, iki tarafı savaşın eşiğine getirmekle beraber, II. Peter'in kabileler üzerine kurmaya çalıştığı hâkimiyet ve vergi sisteminin oluşturulmasına karşı, kabilelerin isyanı nedeniyle mücadele daha çok diplomatik alana kaymıştır. Ayrıca Mısır sorunu

¹³ Ortodoks kilisesinin geleneklerine göre Vladikalar evlenemedikleri ve çocuk sahibi olamadıkları için Vladikalık genellikle Vladika'nın yeğenine miras kalıyordu (*Marqulis, 2004: 26*).

¹⁴ Gvardija; kabile bölge merkezlerinde güvenliği sağlayan bir nevi kolluk gücü, (*Roberts, 2007: 169*).

¹⁵ Grahova: Karadağ'ın Hersek'e girinti yaptığı 16 km².lik, verimli alanlara sahip bölgedir. Adriyatik'e doğru genişleme imkanı bulamayan Karadağ'ın, en önemli hedefi olmuştur. Cevdet Paşa, Grahova'yı, Travnik Sancığına bağlı İhlivne Kazası ile birlikte bir çok Hristiya'nın yaşadığı Kaza olarak tanımlamıştır. (Cevdet Paşa, Tezakir, 21-39, 2008:93).

nedeniyle, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 08 Temmuz 1833 tarihinde imzalanan Hünkâr İskelesi anlaşması ve 1839 yılında İngiltere ile imzalanan Ticaret Anlaşması nedeniyle uluslararası ortam da Karadağ'a imkân tanımamıştır. Ayrıca bu dönemde halen Osmanlı Devletine bağlı olarak görünmesine rağmen, Osmanlı Vezirleri ile Karadağ Vladikasası arasında anlaşmalar imzalanmıştır¹⁶.

II. Peter Njegos, Karadağ'ı yönettiği 20 yıllık süreç boyunca ülkesinin topraklarını genişletememiş olmasına rağmen, ulusal kimliğin gelişmesine katkıda bulunan önemli eserler meydana getirmiştir. Njegos'un felsefesi, **"...Dünyada varoluş ve hayat, karmakarışık ve zorlu mücadeleden ibarettir. Bu nedenle savaşmalı ve kendini savunmalısın..."** şeklinde tanımlanmıştır (*Prvulivich, 1984: 162*). II. Peter Njegos, var olma mücadelesini ve savaşını herkesten fazla nefret ettiği Türklere karşı vermiştir.

II. Peter Njegos'un **"Sırp Milli Kültürüne"** katkısı 1990'lı yıllarda Slobodan Miloseviç tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Hatta Yugoslavya iç savaşı esnasında Sırlara yardım edenlere Njegos madalyaları verilmiştir. Njegos ve eserleri sadece Miloseviç tarafından kullanılmamış, 1990'lı yıllardaki Sırp yazarlar ve askerler tarafından da kullanılmıştır. Özellikle savaş suçlusunu General Arkan olarak tanınan Zeljko Raznatoviç, Njegos'un tam bir hayranıydı. Njegos'un Priştina Kosova'daki heykeli, 02 Temmuz 1999 tarihinde Arnavutlar tarafından yapılan gösteride yıkılmış, heykelin bir parmağı kesilmiş ve heykel traktörle çekilerek Priştina sokaklarında gezdirilmiştir (*Marqulis, 2004: 1-10*).

Bağımsızlık sürecinde Karadağ'ın lehine olan en dramatik değişiklik, Bosna'daki güçlü beyleri baskı altına almak, Tanzimat'ın getirdiği reformları uygulamak amacıyla Ömer Lütfi Paşa¹⁷'nin Bosna Hersek Valiliği'ne atanmasıyla olmuştur.

Kendisine verilen **"Ayaklanmaların Celladı"** lakabına layık, zamanın en büyük komutanlarından olan Ömer Lütfi Paşa, Hersek'in en güçlü beyi, Ali Paşa Rızvanbegoviç olmak üzere, bölgedeki tüm güçlü beyleri ortadan kaldırmış ve merkezi otoritenin etkinliğini tekrar sağlamıştır (*Andriç, 2004: 28-35*).

Yerel otoriteler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılan Karadağ; Ömer Lütfi Paşa'nın hareketinden sonra, merkezi hükümet organları tarafından kontrol altına alınmaya çalışılacaktır ki, sadece coğrafya açısından dahi bakılırsa bunun imkânsız olabileceği görülecektir.

Nitekim, II. Peter'in ölümü ile yerine geçen yeğeni Danilo (1852 - 1860) görünürde aşık olduğu Sırp kızıyla evlenebilmek amacıyla, ruhani yetkilerini bir başkasına devretmiştir. Kendisini Prens olarak ilan eden Danilo, bu değişikliği Rusya ve Avusturya-Macaristan'a da onaylatmıştır (*Armaoğlu, 2007: 275*).

¹⁶ 1-Bosna Veziri Vechi Mehmet Paşa ve Hersek Veziri Ali Paşa Rızvanbegovic'in temsilcileri ile Vladika arasında Grahovo ile ilgili 20 Ekim 1838 tarihinde Çetine'de bir anlaşma, 2-Vladika ve Ali Paşa arasında 24 Eylül 1842 tarihinde imzalanan anlaşma, 3-Vezir ve Vladika'nın 9 Kasım 1843 tarihinde imzaladıkları anlaşma (*Brunswick, 1876: 39-44*).

¹⁷ Alman Slavlarından olup askeri okulda okurken kaçıp Osmanlı'ya sığınmış ve Müslüman olarak Ömer Lütfi adını almıştır. Osmanlı Ordusunda etkin emir ve komuta yeteneği ile Müşirliğe kadar yükselmiştir (*Süreyya, 1996: 1322-1323*).

Karadağlı aşiretlerce sınır bölgelerinde yapılan, yağma ve zulme ilave olarak, Karadağ'dan 3000 kişilik bir grubun, ortaçağ Karadağ devletinin başkenti olan Yablak'ı 23 Kasım 1852'de ele geçirmesi, İstanbul'da yankı bulmuş, neticede 16 Aralık 1852 tarihinde kış ayında olunmasına rağmen askeri hareket kararı alınmıştır. (*Suavi, 1874: 14*).

Hersek'in Karadağ sınırında, Karadağ tarafından meydana getirilen karışıklığın nedenleri olarak şunlar sayılabilir:

- Ömer Lütfi Paşa'nın, Bosna Hersek'teki yerel beyleri yok etmesi veya etkinliklerini azaltması neticesinde Karadağ'ın tamamen kontrolsüz kalması,
- Ömer Lütfi Paşa'nın, Bosna Hersek'te icra etmiş olduğu askeri harekâtının yaratmış olduğu karışıklıktan istifade edilmek istenmesi,
- Rusya'nın Karadağlıların kışkırtılarak, Kutsal yerler sorununda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaya çalışması (*NYT. 26 Ocak 1853*), (*FO 421/11, No: 75- 85*).
- Sınırdaki Hristiyan aşiretlerden bazılarının baskı neticesinde Karadağ tabiiyetine geçtiklerini açıklamaları, bunun da diğer aşiretlere örnek olabileceği,
- Danilo'nun sınırları genişletme çabaları.

Askeri harekât'ın Avrupa'da yapacağı etkiyi azaltmak ve Avusturya-Macaristan'ı gücendirmemek maksadıyla, harekâtı Ömer Lütfi Paşa'nın yerine İsmail Paşa'nın yönetmesi düşünülmüş ise de Karadağ'ın doğrudan savaş ilan etmesi üzerine Ömer Lütfi Paşa harekât'ın komutanı olarak kalmıştır. (*FO 421/11 No:7*)

Avusturya-Macaristan hükümeti harekâta; Karadağ'da Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesis edilmesine karşı olması, Hristiyan bir toplumun Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılma olasılığı, Rusya'nın müdahalesine yol açabilecek olması ve hareketin başarılı olmaması halinde diğer Slavların da ayaklanabileceği gerekçeleri ile başlangıçtan itibaren karşı çıkmıştır (*NYT, 15 Şubat 1853*).

Osmanlı Devleti'nin iç sorunu, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın müdahalesi ile birden, Avrupa'nın 1815'te kurulmuş olan dengesine yönelik açık tehdit haline gelmiştir (*NYT, 25 Şubat 1853*).

Ömer Lütfi Paşa, isyana varan kargaşalıkların, Karadağ tarafından desteklendiğini bildiğinden, bu bölgedeki huzurun sağlanması için Karadağ'ın itaat altına alınmasının gerekli olduğunu biliyordu¹⁸. Bu kapsamda Karadağ'a icra edilebilecek olası harekâtın genel esaslarını Babı Ali'ye bildirmiştir¹⁹.

¹⁸ Ömer Lütfi Paşa yapmış olduğu hazırlıkları Babı Ali'ye bildirmiştir: "... Bosna Eyaleti ile Hersek Sancağı'nın idari düzenlemeleri eksiksiz olarak tamamlandıktan sonra Karadağ meselesinin de bir çözüm bulması için zamanın uygun olması nedeniyle beraberimdeki ordu ile Hersek tarafında bulunduğumdan geriye dönmeye lüzum görmedim. Bundan sonraki hareketin, Karadağ tarafına olacağı hususunda ser askeriye bir mektup gönderdim ve burası için gerekli olan tedariki şimdiden gizli şekilde hazırlattım..." (*BOA, I-DH-00233-014044-002-001*).

¹⁹ "...Hersek tarafından 3 kol ve İşkodra tarafından 2 kol olmak üzere 5 kol halinde Karadağ'a girilecektir. Hersek tarafından gelecek ve benim komutamda bulunan Nişik Kolu ile Hersek tarafından gelecek İsmail Paşa'nın

Ömer Lütfi Paşa emir ve komutasındaki Türk kuvvetleri, savaş ilanını takiben Karadağ'a girmişler, hareketin kısa sürede gelişme göstermesi üzerine Danilo, Rusya ve Avusturya-Macaristan'a barış için başvurmuştur (*Karal, Cilt VI, 1983: 70-73*).

Dış müdahaleden çekinen Bab-ı Ali, Karadağ'ın Osmanlı egemenliği altında olduğu, dolayısıyla icra edilen askeri harekâtın amacının, sadece ülke güvenliğini sağlamak olduğunu içeren bir memorandum hazırlayarak Düvel-i Muazzama ülkelerine göndermiştir (*Brunswik, 1876: 45-56*).

Rusya'nın müdahalesinden çekinen Avusturya-Macaristan, Dışişleri Bakanı vasıtayla Bab-ı Ali'ye 07 Ocak 1853 tarihinde hareketin durdurulması için bir "nota" vermiştir (*Suavi,, 1876: 14-23*).

Bab-ı Ali'nin nota'ya herhangi bir karşılık vermemesi üzerine, Avusturya-Macaristan, özel elçi sıfatıyla Kont Leiningin'i İstanbul'a göndermiştir. Kont Leiningen, 07 Ocak 1853 tarihindeki nota'ya benzer konular ihtiva eden yeni bir "nota"²⁰ yı, 03 Şubat 1853 tarihinde dört gün içinde cevap verilmesi talebiyle vermiştir.

Leiningen'in notası, İngiliz ve Fransız elçilerinin de desteğiyle reddedilmiştir. Ancak, Kont Leiningen'in ülkeyi terk etmeden önce, Fransa ve İngiltere'nin olası Avusturya-Macaristan-Osmanlı arasındaki savaşta yardım etmeyeceklerinin anlaşılması ve Kutsal yerler sorununun bir Rus savaşına yol açmak üzere olması nedeniyle, nota'nın Klek ve Sturina²¹ limanları ile ilgili kısmı hariç kabul edildiği açıklanmıştır. Neticede Karadağ hadisesi bir daha açılmamak üzere kapanacakken, Avusturya-Macaristan'ın yardımıyla sorun geleceğe daha büyüyük taşınmıştır.

Karadağ ile 25 Şubat 1853 tarihinde ateşkes, 03 Mart 1853 tarihinde ise savaş öncesi konum esas alınacak şekilde barış anlaşması imzalanmıştır²².

Savaş sonucunda, Osmanlı tüm asker, malzeme ve ekonomik kayıplarına karşın herhangi bir somut kazanç elde edememiş, aksine kendi egemenliğinde olan toprakları boşaltmak zorunda kalmıştır. Karadağ uluslararası diplomaside tanınmaya başlanılmış, bu sayede Danilo, 26 Nisan 1853 tarihinde, Avusturya-Macaristan'a yaptığı teşekkür ziyaretinde **Prens** olarak muamele görmüştür.

kumandasındaki İşpoz kolu asıl taarruzu icra edecek, diğer kollar ise aldatma yapacaktır. Hersek tarafında aldatma yapacak kolun birisi Grahova, diğeri ise Drabniak ile Kolaşın arasında hareket edecektir (*BOA, I-DH-00233-014044-001 -001*), (*BOA, I-DH-00233-014044-004-001*).

²⁰ Nota'da bahsedilen hususlar şunlardır; Karadağ'daki savaşın ve silahlanmanın amacı ve boyutları hakkında gerekli açıklamanın yapılması, Macar mültecilerine verilen taahhüdünün kaldırılması, 07 Ocak tarihli nota'da bahsedilen, Adriyatik'teki Sturina ve Klek limanlarının Avusturya tarafından işgal edilmesi konusuna ivedi cevap verilmesi (*Suavi, 1876:14-23*). Nota'da bahsedilen konuların büyük bölümünün Karadağ ile ilgili hususları içermemesi, Avusturya Macaristan'ın gerçek niyetini ortaya koymaktadır.

²¹ Klek ve Sturina bölgeleri, Osmanlı Hersek bölgesinin Adriyatik ile bulunduğu yegâne bölgedir. Bu iki bölgede liman yapıp kullanılması halinde, Avusturya limanlarının kullanılması ortadan kalkacak ve Avusturya önemli miktarda vergi kaybına uğrayacaktır. (*NYT, 14 Mart 1853*).

²² İngiliz arşiv belgelerinde, Ömer Paşa'ya ilerlemesi için izin verilmesi halinde Karadağlıların bir daha problem yaratamayacaklarını belirtilmiştir (*FO 421/11, Muhtura No,9*).

Ayrıca Karadağ olayı, Osmanlı Devleti'nin ne kadar zayıf durumunda olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiş, baskı ve tehdit ile Osmanlı Devleti'nden her konuda taviz alınabileceği inancını yaymıştır.

Kutsal yerler sorunu nedeniyle, Rusya ile olabilecek muhtemel savaş öncesi Karadağ gailisini bitirerek, bu cepheden tasarruf edeceği kuvvetleri Rusya'ya karşı kullanabilmek için, Avusturya-Macaristan tarafından verilen ultimatoma kabul edildiğini yukarıda açıklamıştık. Gerçektende, Ömer Lütfi Paşa, Kırım Savaşında Rumeli Ordusu Komutanı olarak, Ruslara karşı başarılı askeri harekât icra etmiştir (*Karal, Cilt VI, 1983:234*).

Kırım savaşı süresince, Karadağ tarihinde ilk defa, Rusya'nın destek talebine Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere'nin baskısı ile yanıt vermemiştir. Danilo; Karadağ'ın uluslararası alanda gündemde olmasına ve Kırım Savaşında Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere'nin isteğine uygun hareket etmesine güvenerek, mükâfat olarak, Paris Konferansına katılan devletlerden, Karadağ'ın bağımsızlığının uluslararası alanda kabul edilmesi ve Adriyatik'ten kıyı şeridi verilmesini talep etmiştir (*Rastoder, 2003: 119-120*).

Rusya, Kırım savaşında kendisine yardım etmeyen Karadağ'ın talebine destek vermemiş, Osmanlı delegesi Ali Paşa'nın, "**Karadağ'ın halen bir Türk toprağı olduğu ve bunun değişmesi için herhangi bir durumun söz konusu olmadığını**" belirtmesi üzerine talep reddedilmiştir.

Kırım savaşına katılmadığı için mükâfat bekleyen Danilo, mükafat bir yana, Karadağ'ın Osmanlı egemenliğinde olduğunun uluslararası toplum tarafından da kabul edilmesi ile tam bir yıkıma uğramıştır. Tam bağımsızlık talep ederken, tartışmalı olan egemenliği de ortadan kalkan Danilo, Paris Konferansına katılan devletlere protesto göndermiştir.

Kırım savaşı, aynı zamanda İngiltere'de geleneksel Rusya ilerlemesine karşı, **Osmanlı Devleti'nin topraklarının korunması**²³ politikasının sorgulandığı²⁴, bir süreç olmuştur. İngiltere hükümeti içinde dahi Rus politikalarına daha ılımlı yaklaşmayı içeren hareket tarzları tartışılmış, ancak, Başbakan **Palmerston**²⁵ ağırlığını geleneksel politikadan yana koyması ile İngiltere aktif olarak müdahil olmuştur (*Brown, 1998: 127-130*).

Aşiret yapısı, toplumdaki kırılmalık, merkezi otoritenin tam olarak oluşturulamaması ve Askeri alandaki beliren noksanlıklar nedeniyle, Danilo bir yandan bu konuların giderilmesi için tedbirler alırken, diğer yandan bağımsızlığın tanınması, Adriyatik'e çıkış elde edilmesi gibi hedeflere ulaşma doğrultusunda çalışmalarını yönlendirmiştir.

²³ XVIII. yüzyıl sonlarında İngiliz Başbakanı II. William Pitt tarafından belirlenmiştir. (*Armaoğlu, 2007: 6*).

²⁴ Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, XIX. yüzyılda yapılan sorgulamanın benzer şekilde, Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasındaki süreçte de yapıldığına dikkat çekmiştir. Mustafa ÖZTÜRK, "Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19.Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, c. 2, (Editör: Dr. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 359-360.

²⁵ Bir İrlandalı Lord olarak Palmerston'un İngiliz dış politikasında rakipsiz bir kariyeri vardı. Dışişleri Bakanlığını 1830 – 1841 ve 1846 – 1851 yılları arasında yaptı. 1852 – 1855 yılları arasında İçişleri Bakanı, 1853 – 1858 ile 1859'tan 81 yaşında öldüğü 1865 yılına kadar da başbakanlık görevinde bulundu. (Bourne, 1970:26)

Bu kapsamda Karadağ dış siyasetinde, Rusya'nın Kırım savaşı sonucunda etkinliğinin azalması ve 1850'li yıllardan itibaren Balkanlar'da gitgide artan bir şekilde ağırlığı hissedilen Fransa'ya doğru bir yönelme olmuştur²⁶.

Karadağ üzerinde Fransa'nın etkisi o kadar artmıştır ki, III. Napolyon kendi danışmanı Henry Delarue'yu, özel sekreteri olarak Danilo'ya vermiştir. Özel sekreterinin tavsiyelerine uyararak Danilo 1857 yılı Şubat'ında, Fransa'yı ziyaret etmiş ve III. Napolyon tarafından bağımsız bir prens gibi ağırlandırılmıştır (*Karal, Cilt VI, 1983:73*)

Karadağ'ın Osmanlı topraklarına dahil olduğu, Osmanlı toprakları ve egemenliğinin Avrupalı devletlerin garantörlüğü altında bulunduğu 1856 Paris Konferansında kayıt altına alınmışken, anlaşmanın daha mürekkebi kurumadan, Osmanlı egemenliğinde bulunan bir kişinin prens olarak Fransa'da kabul edilmesi dikkat çekicidir.

Danilo, Osmanlı Devleti ile tek başına mücadele edemeyeceğini bildiğinden, Hersek sınırında bulunan aşiretleri (**Nevha-i Asiye**)²⁷ kullanarak, Büyük güçlerle Osmanlılar arasındaki ilişkileri istikrarsızlaştırmayı amaçlamıştır. Hersek'te meydana gelen olaylar, yalnızca Osmanlıyı değil, aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ı etkilediğinden, anılan devlet olaylara direkt müdahil olmakta ve sorun kısa sürede Avrupa sorunu haline gelmektedir. Bu nedenle Hersek bölgesinde meydana gelen isyanları "**Karadağ isyanı**" olarak tanımlamak çok da yanlış olmayacaktır. Buna en iyi örnek olarak, 1857 yılında başlayan ve kısa sürede Düvel-i Muazzama'nın devreye girdiği isyan verilebilir.

1857 yılındaki isyan, Hersek sınırları içindeki Zupçe (Zupçi), Şuma, Grahova ve Piva'da yaşayan Karadağlılara meyilli aşiretler ile Karadağlı aşiretlerin, civarında yaşayan Müslüman halka saldırmasıyla başlamıştır. Saldırıda bir çok vatandaşımız öldürülmüştür (*Ergirili, Arşiv nu. 34: Varak 11*).

Aynı şekilde İşkodra Gölü üzerindeki adaları ele geçirme maksadıyla Karadağlılardan oluşan 50 kişilik bir grup, 3 Mart 1858 tarihinde saldırmışlar ve bir çok askeri şehit etmişlerdir (*BOA. I.MMS.0012-000502-001-001, BOA. I.MMS.0012-000502-002-001*).

Hersek bölgesindeki Trebin Kalesi'ne yarım saat mesafede bulunan Drezin Köyüne baskın düzenleyen 200 kişi kadar eşkıya, 3 kişiyi şehit etmiş, 6 vatandaşımızı ise yaralanmıştır. Yine 1000 kadar eşkıya Beran Nahiyesinde

²⁶ Fransa Dışişleri Bakanı Lamartin tarafından belirlenen dış politika esasına göre "Fransa baskı altında bulunan toplumlara kayıtsız şartsız destek verecektir" (*Jennings, 1973:16*).

²⁷ Cevdet Paşa Nevahi-i Asiye aşiretlerini şöyle tanımlamıştır:

Hersek ahalisinin ekseri Karadağ ile hem – mezhep ve hem – zeban oldukları halde, Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa ile birlikte her tarafa sefer edegelmişler iken, Serdar-ı Ekrem Ömer (Lutfi) Paşa, Bosna beylerine galebe ve Hersek'i de isti'la ettiği sırada Hersekli Ali Paşa'yı da bir takrible i'dam ettikten sonra Hersek Hıristiyanlarını sa'ir yerlerdeki Hıristiyanlar gibi cizyeye rabt ile silahlarını toplamağa kalkıştı. Anın üzerine Karadağ hududu boyunca vakı' sarb dağlarda sakin olan Hıristiyanlar dahi isyan etdiler. İşte, bunların sakin oldukları yerlere Nevahi-i Asiye denildi. Nevahi-i Asiye ahalisi, gayet vahşi Karadağlılardan cesur bir halk olduklarından, Karadağlılar serbestçe nahiyeye girip çıkar ve vakt-i harbde i'ane ider olduklarından, bir muharebe kapısı açıldı. Muharebat'ı vakı'a, Nevahi-i Asiye ahalisi namına olduğu halde içlerinde pek çok Karadağlılar var idi. Anlar dahi haricinden pek çok mu'avenetlere mazhar oluyorlardı. (*Şentürk, Belleten, 1996:727*).

bulunan Velç Kalesi'ni kuşatmış, müteakiben Grahova'lı eşkıyalar ile birlikte ayrılmışlardır (BOA. I.MMS.0011-000476-025-001).

Karadağlıların İşkodra ve Hersek'in, Karadağ'a yakın bölgelerini adeta ateşe vermeleri, Bab-ı Ali tarafından yakından takip edilmiş ve gerekli olan tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Ancak, Rusya ve Fransa tarafından desteklenen Karadağ'a karşı başlangıcından itibaren doğrudan yaptırım uygulanamaması alınan bu tedbirleri yetersiz kılmıştır (BOA. I.MMS.0012-000502-003-001).

Hatta Cevdet Paşa, Karadağ isyanlarında Düvel-i Muazzama tarafından yapılan baskı sonucu istenilen tedbirlerin alınamaması ile ilgili isyanını şu şekilde dile getirmiştir; "...Karadağlıların sahip oldukları imtiyazla beraber Bosna eyaleti bana verilse tüm Avrupa'yı fethedebilirdim çünkü kimse benim sınırlarımdan içeri giremeyecek ben ise istediğim zaman çıkıp istediğim yere saldırırım sonra da sıkışınca geri gelip kendi toprağıma sığınırım. Buna dünya dayanmaz. Karadağlılar sınırları dışına çıkıp bize saldırdığında peşlerinden gidip onları sınırları içinde terbiye edemezsek Karadağ belasından ülkemizi kesinlikle kurtaramayız..." (Cevdet Paşa, 13-20, 1991:190). Kuzey Irak'taki terör örgütü yapılanması düşünülünce, Cevdet Paşa hezeyanında ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Başka bir bakışla, Cevdet Paşa, isyan ve terörün kaynağı ortadan kaldırılmadıkça ve dış desteği kesilmedikçe, mücadelede ne kadar başarılı olabileceğine güzel bir örnek vermiştir.

Karadağ sorununun barışçıl yolla çözülmesi için tüm çabalar sarf edilmiş, bu doğrultuda Karadağ'a özerkliğe varabilecek imtiyazlar teklif edilmiştir²⁸. Ancak doğrudan Rusya ajanları tarafından yönlendirilen ve Fransa tarafından desteklenen karışıklıkların çözülmesi mümkün olmamıştır (FO 421/11, 18 Ocak 1858, Nu: 125).

Soruna karşı uygulanacak politikaların belirlenmesinde, Düvel-i Muazzama içinde de, anlaşmazlıklar meydana gelmiş ve ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur²⁹.

Gerçekten de Avusturya-Macaristan hükümeti, 1853'te Kont Leiningen'in Karadağ'ı ezilmekten neden kurtardığı ile ilgili tatmin edici açıklamalarda bulunamamış ve bunun ikilemini tüm görüşmeler boyunca yaşamıştır.

Avusturya-Macaristan'ın "Ost Deutsche Post" adlı gazetesinde yayınlanan makale, hükümetin Karadağ konusuna bakış açısını göstermekte birlikle, 1853 yılından itibaren geçen beş yıllık bir süre içinde, neden bu şekilde radikal bir değişikliğin olduğunu açıklamamaktadır³⁰.

²⁸ Karadağ'a, sınırdaki aşiretleri kıskırtmaması, onlara verdiği desteği kesmesi ve Osmanlı egemenliğini tanıması karşılığında; Reisine bir rütbe ve maaş tahsisi, Karadağ'a meyilli aşiretlerin yönetiminin kendilerine bırakılması, çocuklardan isteklilerin eğitim maksadıyla ihtiyaçları devlet tarafından karşılanacak şekilde İstanbul'daki okullara kaydedilmesi, tarım için arazi tahsis edilmesi ve bunlardan vergi alınmaması gibi ayrıcalıklar teklif edilmiştir. (BOA. I.MMS.0008-000339-001-001).

²⁹ Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol ile Fransa'nın Viyana Büyükelçisi Baron de Bourqueney arasında geçen konuşmada; Bakan'ın, **Fransa'nın Paris Antlaşması gereği Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruması gerektiğini** söylemesi üzerine, Büyükelçi'de 1853 yılındaki Kont Leiningen misyonuna atıf yaparak **Avusturya'nın Osmanlı egemenliğine her zaman saygısının duymadığını** ifade etmiştir. (FO 421/11, 1 Mart 1858, Nu: 228).

³⁰ "...Avrupa'nın ülkeler sisteminde Karadağ adı verilen yer gibi bir eyaletin olması çok tuhaf; fakat bu eyaletin uzun yıllardır buradaki varlığı düşünüldüğünde aslında ne kadar ciddi boyutta bir tehlikenin yanı başımızda olduğunu görebiliriz.

Hersek Müfettişi Kemal Efendi'nin ısrarı üzerine, Ferik Hüseyin Daim Paşa, gerekli hazırlıkları tamamlayamadan, Grahova nahiyesine girmiş ve burada 11 Mayıs 1858 salı günü yaklaşık 15000 Karadağlı ve civar eşkiyadan oluşan bir kuvvetin saldırısına maruz kalmıştır. 14 saatlik bir mücadeleden sonra saldırı geri püskürtülmüş, ancak birliklerde cephanesiz sıkıntısı baş göstermiştir (*Ergirili, Arşiv nu. 34: Varak 15a*).

Bu esnada, Karadağ Prensi Danilo'nun özel sekreteri Fransız Delarau, **sözde Kemal Efendi ile görüşmek için bölgeden geçiş izini almak amacıyla**, Ferik Hüseyin Daim Paşa'nın karargahına gelmiştir. Ancak Delarau, burada birliklerin Grahova'yı boşaltmaları halinde hiçbir eylemde bulunulmayacağına dair Ferik Hüseyin Daim Paşa'yı ikna etmiş ve bu konuda kendisine Danilo adına hazırlanmış senedi vermiştir. Aslında ikmal konvoyları imha edilmiş, takviye yolları kesilmiş olan Ferik Hüseyin Daim Paşa'nın çekilmekten başka şansı da yoktu. Birlikler verilen senet'e güvenerek gerekli emniyet tedbirlerini almadan, 13 Mayıs 1858 Perşembe günü mevzilerinden çıkarak geriye doğru çekilmeye başlamışlar, ancak mevzilerin terk edilmesini müteakip eşkiya birden saldırmaya başlamıştır (*Ergirili, Arşiv nu. 34: Varak 15b*).

Saldırı esnasında Karadağlılar tarafından ele geçirilen askerlerin kulakları, burunları ve dudakları kesilerek bırakılmış³¹, durumu gören diğer askerlerin cesaretleri iyice kırılarak, panik tüm birliğe sirayet etmiştir. (*Roberts, 2007: 226*). Neticede tuzağa düşürülen birliklerin büyük kısmı imha olmuştur³².

Katliamdan kurtulan askerler, düzensiz olarak Trebine gelmişler, Eşkiya'nın Trebini ele geçirme gayretine yönelik olarak, elde kalan kuvvetlerin düzenlenmesiyle savunma tedbirlerinin alınmasına gayret edilmiştir (*Ergirili, Arşiv nu. 34: Varak 15b*).

Vladika'nın kendi kendine kurmayı başardığı laik sisteme rağmen, bunca zamandır var olan bu eyaletin tarihinde aslında çoğunlukla barışı bozmaya yönelik çabalarını görüyoruz. Fakat şurası önemlidir ki, başlangıçta sadece tarım toplumu tarafından gündelik ekmek mücadelesi için çıkartılan bu isyan, Vladika'nın hırslı planları neticesinde boyut değiştirmiştir. Karadağ nedir? Yaklaşık 129 kilometre karelik çorak, kayalık bir coğrafya, toplamı 120.000'i bile bulmayan nüfus, zorlukla fark edilen en düşük seviye medeniyet. Ülkenin genelinde 2-3 okul var ve okuma yazması olmayan rahiplerin olması tıpkı işçilerin bilmemesi gibi olağan bir şey. 300 köyde ve 1000'den fazla kişinin yaşadığı merkez olan Çetine de dahil olmak üzere tüm ülkede bir tek otoyol bile yok. Haydutlar ve yağmacılar tarafından gerçekleştirilen silah kaçakçılığı Karadağ'ın bilinen tek ticaret alanı. Büyük bir imparatorluğun hâkimiyetini reddeden hükümdarları, Avrupa'ya meydan okuyacak cesareti kendisinde bulan bir despot. Bu da yetmezmiş gibi, kendisinin hükümdarlığında, Karadağ'ın tam merkezinde olduğu bir imparatorluk hayali kuruyor bu kişi. Böylesi bir cüret, çığırnlığa açık değil midir? Bu deliliğin cezasız bırakılması; tüm dünyayı saracak bir yangının ilk kıvılcıklarının atılması için cesaret verici olur. Tüm bunların konuşulduğu bir ortamda, tek dileğimiz, Türk Devletinin haklarına sahip çıkarak, gerekenleri yerine getirmesidir. Türkler bunu öncelikle kendi kendilerine, civar komşularına ve tüm Avrupa'ya borçlular. Tamam, Avrupa Türkiye'nin bağımsızlığını garanti altına alıyor; fakat garanti vermek demek elle tutulur olmadığı gibi somut olarak da hiçbir anlam ifade etmez. Burada yapılması gereken Türklerin gücünü kullanarak, bu ufak saldırıları geri püskürtmektir..." (*FO 421/11, 2 Mart 1858, Nu:411*).

³¹ (*FO 421/11, 17 Mayıs 1858, Nu:35*).

³² Karadağlıları eline düşen askerlerimize yapılan muameleyi Ali Paşa beş büyük devlet temsilcilerine şu şekilde bildirmiştir. "...*Grakova vak'ay-ı mükedderesinden sonra ötede beride Dağlıların eline düşen neferat-ı askeriyeimiz hakkında icra olunmuş gaddarlıkların şu biçarelerin üzerinde bir eser-i daimisi kalmıştır ve giriftar oldukları işkencelerden tahlis-i can edebilenler Çanakkalesinde hastahanelerde bulunup, biçarelerin azaları o derece suret-i menfurede katı cüda kılınmıştır ki, bunları Dersaadet'e celbetmeye veyahut memleketterine göndermeye cesaret edemiyoruz. Bir de Millet-i İslamiye aleyhinde yazılan kaffe-i müfteriyatı kemal-i memnuniyetle kabul eden ve Türkler tarafından katli-nefs vukuuna külli yevm havadis ihtira eyliyen gazetelerin mürettiplei kimler ise birtakım hareket-i vahşiyane aleyhine bir kelime takbih bulamadıkları bir esef-i azim ile müşahade olunmaktadır...*" (*Karal, Cilt VI, 1983:75*).

Ordunun uğramış olduğu hezimetini ortadan kaldırmak amacıyla, takviye birlikler bölgeye sevk edilirken, Düvel-i Muazzama devreye girerek³³, oluşturulacak bir uluslararası komisyonla sınır çizilmesine karar verilmiştir. 1859 yılında komisyon çalışmalarını tamamlamış ve 1860 yılında Karadağ ile Osmanlı devleti arasında sınır protokolü imzalanmıştır. Sınır protokolüne göre Grahova, Karadağ'a verilmiştir (*Fleming, 2002: 99-100*).

Daha Paris antlaşmasının mürekkebi kurumadan, Karadağ'ın gayri resmi olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılması, toprak bütünlüğünün ne derecede Avrupa devletlerinin garantisi altında olduğunu bize göstermektedir.

Danilo'nun hükümdarlığı süresince, Karadağ'ın hükmet kurumlarının gelişimi devam etmiştir. 1855'te 95 maddeden oluşan ve "**Danilo Yasaları**" olarak da bilinen Karadağ'ın anayasası yayımlanmıştır (*Denton, 1877: 277*). Danilo, kurmaya çalıştığı merkezi yönetimin baskısı nedeniyle kabileler tarafından 1860 yılında Kotor'da düzenlenen suikast ile öldürülmüştür. (*Jackson, Cilt III, 1877: 36*).

Prens Danilo'yu Karadağ devletinin son yöneticisi olan yeğeni Nikola (1860-1918) takip etmiş, 1910'da kendini Karadağ kralı olarak ilan eden Petrovic hanedanının son üyesi, sürgüne gönderildiği 1918 tarihine kadar, yaklaşık 60 yıl hükümlük sürmüştür (*Armaoğlu, 2007: 275*).

Hudut protokolü ile büyük oranda bağımsızlığını kazanan Karadağ'da, beklenenin aksine sükûnet sağlanamamış, Kırım Savaşı sonucu Balkanlardaki etkisini sürdürmek için Panslavizm'e sarılan Rusya'nın kışkırtmasıyla, Hersek'in Karadağ sınırına yakın bölgelerde ayaklanan Hıristiyan ahaliye Karadağ tam destek vermiştir. (*Heyet, Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt VI: 318*)

Karadağlı eşkıyalar, Hersek'e girip Müslümanları katletmeye ve sınırdaki köyleri yakıp yıkmaya başlamışlar, hatta Sutorina ve Nikşik gibi önemli bazı yerleşim yerlerini ele geçirmişlerdir. Bu esnada her zaman olduğu gibi Müslüman ahaliye aklın almayacağı ölçütlerde zalimlikler yapılmıştır³⁴.

Bölgede meydana gelen önceki isyanlardan elde edilen tecrübeler doğrultusunda, Bab-ı Ali, Hersek bölgesindeki isyanı ve Karadağ'ı bir bütün olarak görmeye başlamış, 1852 yılında Karadağ'a başarılı askeri harekâtı yöneten Ömer Lütfi Paşa'yı komutan olarak atanmıştır. Atanmada İngiltere İstanbul büyükelçisinin etkisinin olup olmadığı bilinmese de, bahse konu görevlendirme, Büyükelçiyi memnun etmiştir³⁵.

³³ Fransa ve Rusya askeri hareket durdurulmaz ise Karadağ'ın bağımsızlığını tanıyacıklarını açıklamışlardır. (*FO 421/11, 9 Mayıs 1858, Nu:66*). Fransa ve Rusya, Adriyatik'e gemi göndereceklerini bildirmişlerdir. (*FO 421/11, 15 Mayıs 1858, Nu:127*).

³⁴ Redief ayının 16'sında bir grup isyancı ve Karadağlılar Nikşik bölgesindeki birkaç köye baskın yaptılar ve orada yaşayan barış yanlısı Müslümanlara sayısız işkenceler uyguladılar. Çocukların ve 3 kadının da içinde bulunduğu 40 cana kıyıldı. Bir kadın hamileydi. Kadının karnını yarıp çocuğu çıkardılar ve parçalara ayırdılar. Diğer saldırgan grup bölgenin en büyük şehri Lorientz'deydi ve burada Müslüman nüfusa uygulanan işkencenin şiddeti yukarıda bahsedilen vahşilikten hiç de az değildi. (*FO 78/1716, 4 Şubat 1861: Resim 17*).

³⁵ İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi H. Bulwer'den, Dışişleri Bakanı Lord Russell'a gönderilen 18 Mart 1861 tarihli mesajda, Ömer Lütfi Paşa'nın atanmasından, "... Ancak, geçen yazdan beri ısrar ettiğim bu atama, diğer ülkelerin elçileri ile bazı Osmanlı yetkililerin rahatsız etmiştir...", şeklinde bahsedilmiştir (*FO 424/26: No:71,96*), (*FO 78/1716, 21 Mayıs 1861, Resim 009*), (*FO 78/1716, 5 Temmuz 1861, Resim 193*).

Ömer Lütfi Paşa, 16 Mayıs 1861’de Hersek’e ulaşmayı müteakip isyanın barışçıl bir şekilde çözümünü amacıyla gayretlerini yönlendirmiş bu bağlamda, Karadağlılara seslenerek, sınır protokolüne bağlı kalmalarını ve Hersek’e müdahale etmemelerini istemiştir (*Armaoğlu, 2007: 275*).

Ömer Lütfi Paşa ayrıca, Karadağ Prensi Nikola ile görüşmek istemiş, ancak bölgedeki Düvel-i Muazzama temsilcileri huzurunda Zabiak’ta gerçekleşecek görüşme, son anda Nikola’nın görüşme için ilave şartlar sürmesi neticesinde gerçekleşmemiştir³⁶.

Anlaşmazlıkların çözülememesinin en önemli etkenlerinden birisi de “Fransa³⁷ ve Rusya’nın vermiş olduğu destektir. Hatta Hersek’te meydana gelen isyanın Fransa imparatoru III. Napolyon tarafından organize edildiği manasında isyana, “**III Napolyon isyanı**” da denilmiştir (*Suavi, 1874: 30*). Bölgede görev yapan Fransız konsolos M. Hecquard’ın asilerin Karadağ’a destek vermeleri ve ayaklanmayı devam ettirmeleri doğrultusundaki çabaları, İngiliz diplomatları tarafından kayıt altına alınmıştır³⁸.

Tüm barışçıl girişimlerinin sonuçsuz kalacağını bilen Ömer Lütfi Paşa, bir yandan da gerekli olan askeri tedbirleri almaya başlamıştır. Bu kapsamda, Karadağ ile Hersek’in irtibatının kesilmesi, Karadağ’ın ve Nevah-i Asiye bölgelerinin dışarıdan yardım almasının önlenmesi maksadıyla, birlikleri sınıra yerleştirerek, adeta kuşatma hattı meydana getirmiştir. Karadan yapılan kuşatmayı tamamlamak maksadıyla, bölge 4 adet gemi ile de denizden abluka ya alınmıştır.

Nizami kuvvetlere göre miktarı fazla olan ve bölge halkından teşekkül edilen birliklerin, ilk anda meydana gelebilecek tehditlerin bertaraf edilmesi gibi, sınırlı görevlerde kullanabilmesi askeri prensipler gereğidir. Bu prensipten hareketle Ömer Lütfi Paşa, 8 Tabur kuvvetinde Nizamiye askerini takviye olarak talep etmiştir. Yine harekât yapacak birliklerin uzun süreden beri ödenmeyen maaşları içinde 6000 kese akçe para istemiştir. Talebin karşılanmaması üzerine aynı talepleri içeren ikinci telgrafı da göndermiştir. (*BAO.I.MMS-0023-000985-003-001*), (*BAO. I.MMS.0023-000985-004-001*)

İflasa yakın halde bulunan maliye, bölgedeki askeri hareket nedeniyle iyice çıkmaza girmiştir. Ancak sorun sadece ödenmemiş maaşlardan ibaret değildi. Birliklerin teçhizatı, bırakın Dağ harekâtı gibi özel malzeme ve teşkilat gerektiren bir harekâtı icra edebilecek şekilde olsun, normal coğrafi ve hava koşullarında icra edilebilecek harekâtı bile desteklemekten yoksundu³⁹.

³⁶ Karadağ’ın bağımsızlığının tanınması, Adriyatik’te Spuz limanının kullanımında kolaylık sağlanması gibi birçok talepte bulunduğu, bölgedeki İngiliz diplomatları tarafından ülkelerine bildirmiştir. (*FO 424/26 No: 242, 433*), (*I-MMS-00023-000905-001-002*).

³⁷ Karadağ Prensi, Nikola’nın Babası Mirko tarafından, Fransa’dan silah ve para aldıkları İngiliz Diplomat Oliphant’a ifade edilmiştir. (*FO 424/26 No:528*)

³⁸ “... Fransız Hükümeti gerçekte Karadağlıların isyancı hareketlerini sadece desteklemiyor, aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki huzursuzlukları kışkırtma çalışmalarına göz yummaktadır. M. Hecquard; isyana destek maksadıyla Çetine’ye gitmiştir. Çetine’deyken sınırda bulunan Shistan Köyü temsilcilerine, Karadağ’ı destelenmelerini, Karadağ’ın arkasında Fransa’nın olduğunu, korkmamaları gerektiğini söylemiştir...” (*FO 424/26 No:498*).

³⁹ İngiliz diplomatları Osmanlı Ordusunun durumunu şu şekilde tanımlamışlardır: “Hersek’teki Türk birliklerinin durumu bilindiği gibi iç açıcı değil, hala yağmurda içine su giren çadırlarda kalıyorlar, sağlam ayakkabıları ya da

Tüm bu olumsuz şartlara rağmen, Ömer Lütfi Paşa idaresindeki Osmanlı Ordusu 21 Kasım 1861 tarihinde, Piva'da isyancılara karşı önemli bir zafer elde etmiştir. İmhadan kurtulan isyancılar Karadağ sınırından içeriye girmişler ancak, Avrupa Devletlerinin müdahalesinden⁴⁰ çekinen Bab-ı Ali, Ordunun takibine izin vermemiştir. Tabii ki uluslararası alanda halen Osmanlı toprağı olarak görünen bir bölgeye Ordunun girememesi ve isyancıları yakalayamaması, devletin içinde bulunduğu durumu gösteren en güzel örneklerden birisidir.

Hersek'te nispi huzuru ve kontrolü sağlayan Ömer Lütfi Paşa, tüm dikkatini Karadağ'a vermiştir. Karadağ'a yapılacak harekâtın askeri hazırlıkları sürerken, Bab-ı Ali, Düvel-i Muazzama temsilcilerine harekâtın maksadının, Karadağ'ın mevcut statüsünü değiştirmek olmadığı konusunda teminat vermiştir. Avusturya-Macaristan ve İngiltere'nin harekâtı desteklemesi neticesinde, Bab-ı Ali, Ömer Lütfi Paşa'ya, Karadağ'a girmesi için izin vermiştir (*Karal, Cilt VII, 1983: 3-6*).

Ömer Lütfi Paşa'nın Çetine'yi hedef alan harekât planına göre, İşkodra ve Hersek tarafından aynı anda harekete geçen Osmanlı Ordusu kısa sürede Karadağ ordusunu mağlup etmiştir. Ordumuz Çetine'ye doğru harekete geçerken, Rusya ve Fransa'nın müdahalesiyle durdurulmuş, Düvel-i Muazzama'nın baskısıyla Osmanlı Devleti ile kendisine bağlı Karadağ arasında barış antlaşması imzalanmıştır⁴¹.

Rusya ve Fransa'nın müdahalesi ile anlaşmanın V. maddesinin uygulanmasından hemen vazgeçilmiş, VI. madde gereği, kontrol noktalarının inşası tamamlanmasına rağmen, 1864 yılında bu maddenin de icrası ortadan kaldırılmıştır (*Şentürk, Belleten, 1996: 724-726*).

Coğrafya'nın, hava şartlarının ve ekonomik şartların yaratmış olduğu bin bir güçlüğe ve dökülen binlerce şehit kanına mal olan muhteşem askeri zafer, ne yazık ki bir kez daha diplomatik ve politik alanda taçlandırılmamış, askeri harekâtın nihai hedefi de ele geçirilemediği için Karadağ sorunu büyüyerek devam etmiştir.

Ömer Lütfi Paşa karşısında son anda Düvel-i Muazzama'nın müdahalesi ile kurtulan Nikola, ülkesinin savunma gücünde, ekonomisinde, eğitim ve kültüründe gelişime ve kalkınma olmadan Osmanlı Devleti ile başa çıkamayacağını anlamıştır.

elbiseleri yok ve çoktandır para alamıyorlar. Çok acı vericidir ki temel olarak Anadolu'dan gelen o denli güçlü adamlar, günlük olarak yüksek ateşten ölmektedirler ve bunları iyileştirecek hastane ya da benzer yerler yoktur ya da yetersizdir..." (FO 424/26 No:458).

⁴⁰ (BAO. I.MMS.0023-000985-011-001), (Newton, Cilt I, 1913: 148-1).

⁴¹ 31 Ağustos 1862 tarihinde imzalanan antlaşmanın belli başlı maddelerine göre;

Madde I: Karadağ'ın iç idaresi, Türk kuvvetlerinin Karadağ topraklarına girmelerinden önceki halinde kalacak.

Madde III: Osmanlı Hükümeti, Karadağlılara, ticari limandan gümrük resmi almaksızın ihracat ve ithalat yapmalarına müsaade edecek.

Madde V: Karadağ'ı bilfiil idare eden prensin babası Mirko, bir daha dönmek üzere Karadağ'ı terk edecek.

Madde VI: Karadağ'dan geçen, Hersek-İşkodra yolu ticarete açık bulundurulacak. Bu yol üzerinde, sonradan tespit edilecek noktalarda kurulacak kulelerde güvenliği sağlamak için Bab-ı Ali kuvvet bulundurulacak.

Madde VII: Karadağlılar, hudutları dışına akın yapmayacaklar ve yine hudutları dışında isyanlar çıktığı takdirde asilere maddi ve manevi hiçbir yardımda bulunmayacaklardır (*Ertim, 1984: 2-3*).

Bu maksatla, 1876 yılına kadar olan nispi barış ortamını değerlendirerek yukarıda belirtilen alanlarda gelişime önem vermiştir. Şöyle ki; 1871 yılına kadar 25 Muharip Tabur, 6 Muharebe Destek ve 1 Dağ Topçu Bataryası oluşturulmuştur. Ayrıca 1875 yılında 23.000 tüfek alınmış, askeri birliklerin eğitimi için önemli ölçüde Sırp ve Rus subaylardan destek alınmıştır. Aşiretlerin kuvvetleri hariç, Ordunun mevcudu 17.000'e çıkmıştır. Zayıf bir ekonomik temelin olması, ekonomik atılımlar yapılmasını engellemiş, yine de ekonominin temeli olan alt yapının tamamlanması doğrultusunda önemli başlangıçlar yapılmıştır. Eğitim ve kültür kapsamında, ilk ortaokul, ilk tarım okulu ve Kadınlar Enstitüsü açılmış, ilk kütüphane 1869'da kurulmuştur. Almanak "Orliç" ve ilk gazete "Crnogoraç" (Karadağlı) yayın hayatına yine bu dönemde başlamıştır. Telgraf, 1869'da, düzenli posta servisi 1873'te oluşturulmuş, aynı yıl Çetine'de ilk hastane kurulurken, ilk otel 1864'ten itibaren hizmet vermeye başlamıştır (Rastoder, 2003:119- 121).

Bu dönemde Karadağ'ı ziyaret eden seyyahlar ve yazarlar tarafından Karadağlılar Hıristiyanlığın cesur şövalyeleri olarak çok yüksek ahlaki standartlara sahip, "**Spartalılar**" olarak betimlendirilmiştir. İngiliz politikacı Gladstone'nun teşvikiyle Alfred Lord Tennyson Karadağlıları metheden "**Karadağlı**" şiirini yazmış, Gladstone, Parlamentoda yapmış olduğu bir konuşmada Karadağlıları "**Dünyada nadir olarak görülebilen, bir grup kahraman**" olarak tanımlamıştır (Fleming, 2002: 103).

Sırp Prensi Milan'ın, Balkanlarda meydana getirilecek büyük çaplı bir isyan projesine Karadağ destek vermiş, bu amaçla Sırbistan'la Eylül 1866 tarihinde bir ittifak anlaşması yapmıştır. Sırbistan'ın, Yunanistan (26 Ağustos 1867) ve Romanya (Ocak 1868) ile yapmış olduğu anlaşmalarla beraber, adeta 1912 yılındaki Balkan İttifakı 40 yıl önceden tamamlanmıştır. Ancak Osmanlı karşısı cephenin askeri kapasitesi, 1868 Haziran'ında Prens Milan'ın öldürülmesiyle denememiştir (Rastoder, 2003:122).

Karadağ, bir taraftan geleneksel politikasını sürdürürken, Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler kurmaya ve onu gücendirmemeye gayret etmiştir. Çabaları karşılıksız kalmamış 28 Ekim 1866 tarihinde, Sırbistan ile ikili ittifak anlaşması yaptıktan bir ay sonra, Nikola'ya, kendisi için özel teçhiz edilmiş "Silistre" adlı bir vapur verilmiştir (BAO.I.DH. 0055-038632-001), (BAO. I.DH.0055-038632-002).

Vapurun yanında, Nikola'ya Mostar'dan 140 Macar altınına, yeğenine ise 90 Macar altınına olmak üzere 230 macar altınına iki adet kılıç alınarak hediye edilmiş, karşılığında ise Nikola 21 Ağustos 1868 tarihinde teşekkürlerini içeren bir mektup göndermiştir (BAO.I.DH.00581-040436-002), (BAO.I.DH.00581-040436-003) , (BAO.I.DH.00581-040436-004).

Nikola'ya tahsis edilen Vapur için kullanılan 13185 kuruşluk kömürün ücretinin nasıl tahsil edileceğine dair görüşmeler yapılmış, ancak tahsil edilemeyeceğinin anlaşılması ve miktarında çok büyük olmaması nedeniyle,

giderin tersane ödeneğinden karşılanmasına 31 Aralık 1869 tarihinde karar verilmiştir (BAO.I.DH.00604-04210-001), (BAO.I.DH-00604-04210-001).

Yukarıda açıklandığı üzere, tarihin her döneminde Osmanlı devletine hiçbir katkısı olmayan, bunun yanında nice bedellerin ödendiği topluluğun liderlerine ekonominin can çektiği bir dönemde böyle bir lütufta bulunabilecek başka bir millet var mıdır?

5. Karadağ'ın Bağımsızlığı

1875 yılında Hersek'te, görünürde vergilerdeki düzensizlik, gerçekte ise Rusya'nın Panslavizm'i kullanarak Şark Meselesinin ilk aşamasını gerçekleştirmek amacıyla kaynaklanan isyan, Nikola'ya hedeflerini gerçekleştirmek açısından önemli bir fırsat vermiştir (Karal, Cilt VIII, 1983: 14-16).

Osmanlı Hükümeti ayaklanmayı daha başlangıcında kuvvet kullanarak hemen bastıracağı yerde, Avrupa kamuoyunu endişeye düşürmemek, kan dökülmesini önlemek ve Karadağ aleyhine düşmanca bir tasavvuru olduğu kanısını uyandırmamak gibi nedenlerle, bu yola gitmemiş ve tamamen aksine, önce asilere nasihatçiler göndererek şikâyetlerinin göz önüne alınacağına dair vaatlerde bulunmuştur. (Armaoğlu, 2006:494-503)

Hâlbuki bu insanlar için önemli olan düzensizliklerin giderilmesi değil, Türkleri yaşadıkları yerden çıkarmak olduğundan, verilen vaatlerin önemi bulunmamaktadır. Bu kapsamda Rusya ve Karadağ tarafından desteklenen ve yönlendirilen isyancıların, aldıkları destek kesilmedikçe ve kontrol altına alınmadıkça, sadece reform gibi vaatlerle normal yaşamlarına dönmelerinin mümkün olamayacağı daha önceki isyanlardan tecrübe edilmişti.

Ayrı bir tartışma konusu da, isyanın “**Hersek İsyanı**” şeklinde isimlendirilmesinden olmuştur. İsyân, Karadağlı Haydutlar tarafından çıkarıldığı için “**Haydutlar İsyanı**” olarak bazı yazarlar tarafından adlandırılmıştır (Suavi, 1876: 38). Tarafımızdan da 1852, 1858 ve 1862 isyanlarında olduğu gibi isyanların Hersek'in Karadağ'a yakın bölgelerinde yaşayan ve Karadağlılara meyilli Ortodoks ahali tarafından çıkarılması nedeniyle “**Karadağ isyanı**” şeklinde isimlendirilmesi gerektiği doğrudur.

Ruslar tarafından planlanan, Karadağ tarafından, Hersek'te yaşayan kendilerine meyilli ahali vasıtasıyla yönlendirilen küçük çaplı isyan (24 Temmuz 1875 tarihinde başlangıç olarak alınmıştır) tüm barışçıl girişimlere rağmen tam 1 yıl sonra, 1 Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devletine savaşa açmasıyla tüm Avrupa'yı etkileyecek şekilde genişlemiştir.

1815'te Metternich, “*Türk monarşisi yıkılacak olursa, Avusturya-Macaristan ancak çok kısa bir süre ayakta kalabilir*” demiştir. 1875'te ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kont Andrassy'de, İmparatorluk Konseyi'nin bir toplantısında “...Türkiye, Avusturya-Macaristan için ilahi bir fayda sağlamaktadır... Eğer Bosna Hersek, Sırbistan veya Karadağ'ın eline geçerse veya orada yeni bir devlet kurulur da, biz de bunu

önleyemezsek, o zaman bizim de yıkılmamız mukadderdir ve Hasta Adam rolünü bu sefer biz üzerimize almış oluruz...” demiştir. XIX. yüzyıl boyunca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkanlarda “statükonun korunması” politikasına bağlı kalmıştır. Ancak tıpkı 1852 yılındaki Kont Liengenin görevinde olduğu gibi, 1876 yılından sonra geleneksel politikasını bir kez daha değiştirmiş, Rusya’nın politikası doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Bu kapsamda Karadağ’a ve asilere yardım ederken tarafsızlık ilkesi adı altında tamamen Osmanlı egemenliğindeki Klek limanının Osmanlı devleti tarafından kullanılmasına engel olmuştur (Anderson, 2000:197-199).

Geleneksel statükonun korunması politikasını değiştiren sadece Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmamıştır. Özellikle Gladstone’un Kırım’da uygulanan politikayı eleştirildiğinden bahsetmiştik. Gladstone⁴², 1876 yılında Bulgarlar tarafından çıkarılan isyanın bastırılmasındaki olayları kullanarak, bir yandan 1874 yılındaki seçim yenilgisi nedeniyle ayrılmak zorunda kaldığı parti liderliğine tekrar geri dönmüş, diğer yandan din öğretileri gereği Hıristiyanları koruma adına İngiltere kamuoyunda Türklere karşı önemli ölçüde kin ve nefret uyandırmıştır.

İngiliz kamuoyunun Osmanlı Devletine karşı dönmesinin sonucu kısa vadede kendisini göstermiştir. Şöyle ki 12 Aralık 1876–20 Ocak 1877 tarihlerinde yapılan İstanbul konferansına İngiltere delegesi olarak, kamuoyunda Türk dostu olarak bilinen İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot’un⁴³ yerine Türk karşıtı ve Osmanlı devletinin muhafazasını içeren geleneksel politikaya karşı, Hindistan İşleri Bakanı, **Robert Marquis Salisbury**⁴⁴ atanmıştır (Bourne,1970:130).

Hindistan konusunda uzman bir diplomatın Avrupa’nın en önemli krizlerinden birisinin çözümü amacıyla icra edilecek İstanbul Konferansına baş delege olarak atanması çok anlamlı bulunmuştur.

Konferans öncesinde, Düvel-i Muazzama devletlerinin başkentlerine uğrayarak ortak bir anlayış birliği geliştirmeye çalışan Salisbury, konferansın toplanmasından bir gün önce kararlaştırılan konuları Osmanlı Devletine

⁴² Gladstone, “Bulgarian Horrors and the Question of the East (Bulgar vahşeti ve Doğu Sorunu)” adlı broşürünü 06 Eylül 1876’da yayınlamıştır. Broşür’de Türklerin öncelikle Balkanlardan müteakiben geldikleri yere gönderilmesinden bahsetmektedir. Broşür ilk çıktığında 200.000 adet gibi o döneme göre önemli bir satış yapmıştır.

⁴³ Sir Henry G. Elliot, 1818–1907 yılları arasında yaşamıştır. Diplomat olarak, Napoli (1841-1860), Torino (1863-1865), İstanbul (1867-1877) ve Viyana (1877)’da görev yapmıştır. İstanbul’daki 10 yıllık görevi sırasında Elliot, bir taraftan İngiltere’nin çıkarları gereği genel olarak Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı duyan politik bakışı ve Avrupa diplomasisindeki ağırlığı, diğer taraftan Türk devlet adamlarının Osmanlı Devleti’nin varlığının devamı konusunda İngiltere’ye endeksli dış politikaları vesilesiyle İstanbul’daki en saygın diplomatlarından biri haline gelmiştir. İstanbul’daki en büyük siyasi rakibi Rus Büyükelçisi N.Ignatiev’in gözünde “**Türk’ten daha fazla Türk**” idi. İngiliz diplomat, adını daha ziyade 1876’daki Bulgaristan olayları esnasında duyurmuştur. Bulgaristan olaylarının İngiltere’de büyük bir galeyana neden olduğu ve Türk aleyhtarı kampanyalara dönüştüğü sırada Elliot, olayları zamanında Londra’ya bildirmedığı ve İngiliz hükümetini yanlış bilgilendirdiği gerekçesiyle eleştirilerin merkezinde yer almıştır. (Mithat Aydın, *Sir Henry G. Elliot’in İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877)Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/90.pdf>)

⁴⁴ Salisbury; 1830 yılında doğmuştur. Normal eğitiminin yanında Kilise eğitimi de almıştır. 1867 yılında istifa ettiği Hindistan İşleri görevine 1874 yılında Benjamin Disraeli’nin başbakanlığı döneminde tekrar dönmüştür. Bu dönemde İstanbul konferansında İngiltere’yi temsil etmiştir. Lord Derby’nin istifasının ardından dışişleri bakanı olmuş, Benjamin Disraeli’nin ölümünün ardından ise Muhafazakâr partinin Lideri olmuştur. 1886 yılındaki kısa bir süre hariç 1885-1892 yılları arasında ve 1895-1902 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır. 1903 yılında vefat etmiştir. (Potter, 1888: 1-10).

bildirmiştir. Ancak Salisbury talep edilen hususların kabul edilip edilmeyeceği konusunda endişeli olup, endişesini diplomatik teamüllere uygun olmayan ifadelerle Lord Beconsfield'e yazı ile bildirmiştir⁴⁵.

Konferans süresince büyükelçi Elliot ve Salisbury arasında sürekli mücadele olmuş, Elliot, Salisbury'yi, **“Ignatiev'dan daha Rus”** bulunduğunu yazmıştır. Hatta konferans kararlarının reddedilmesinde Sir Henry Elliot ile Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin yönlendirmelerinin olduğu da ifade edilmiştir.

Londra protokolünün 03 Nisan 1877 tarihinde reddedilmesiyle, **“Şark sorunu ilk aşama çözüm planı”**nın hazırlık safhası tamamlanmış, Rus Çarının 12 Nisan 1877 yılında yayınlamış olduğu bildiri⁴⁶ ile icra safhasına geçilmiştir.

1875 yılında başlayan ve yaklaşık iki yıl süren hazırlık safhasına göre icra safhası, bir yıldan daha az bir süre içinde 03 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastafanos Antlaşması (*Yılmazçelik ve Aksın, 2007: 13*) ile sona ermiştir.

Rusların İstanbul önlerine kadar ilerlemesi, İngiliz kabinesinde karışıklığa neden olmuş, Donanmanın İstanbul'a gönderilmesi kararına tepki olarak Lord Derby Dışişleri Bakanlığından istifa etmiştir. Yerine Lord Salisbury atanmıştır. İzlemiş olduğu Türk karşıtı politika Lord Salisbury'yi önce Dışişleri bakanlığına, müteakiben Başbakanlığa yükseltmiştir (*Bourne, 1970:131-132*).

Dışişleri bakanı olarak, Salisbury'nin amacı mevcut durumdan kalanları koruyabildiği kadar korumaktır. İngiltere'nin Avrupa işlerinde aktif ve pozitif bir rol alması gerektiğini; eğer İngiltere rol almazsa bu onun gerçekleşmekte olan büyük değişikliklerin dışında kalması anlamına gelebileceğini düşünüyordu. Yakın doğunun ihtiyacı olan pozitif gerçekçi bir politikaydı. Bu yüzden İstanbul'daki büyükelçiye şunları yazmıştır; *“...Şimdiye kadar Rusya'nın karşısında Türk dalgakıranını ayakta tuttunuz. Ancak bu dalgakıran şuan parçalandı ve su alıyor. Artık yapılması gereken ilkinin parçalarını kullanarak yeni bir bent yapılmasıdır...”* Salisbury bu kapsamda; Asya, Afrika ve Avrupa'da bulunan Türk topraklarının bütünlüğünü korumaya çalışan eskimiş Palmerston politikaları yerine, küçük Avrupa devletleri kurarak yeni bentler inşa etmeyi planlamıştır (*Bourne, 1970:133-134*).

Salisbury, Avrupa bölgesi için çok umutlu olmadığı için İstanbul'u korumak maksadıyla Balkan Dağlarını son bariyer olarak kullanmayı planlamıştır. Salisbury'yi esas endişelendiren Kafkaslardaki Rus ilerlemesi olmuştur. Afganistan'ın güvensiz; İran'ın ise zayıf oluşu ile birlikte, Hindistan'daki

⁴⁵ Lord Beconsfield'e, 22 Aralık 1876.

Bu aptal Türklere şartları kabul ettirebilecek miyim bilmiyorum. Zaman geldiğinde (yaklaşık 1 hafta sonra) sizden en sert baskıyı yapmam için izninizi istiyorum. Şartlar, Rusya'ya karşı, her zaman her durumda isteyebileceğimiz bir korunma sağlıyor. Eğer bir devlet güçsüzse tahminen komşusunun yönetimi altına girer. Olabilecek felaketler ya onu güçlendirerek ya da tamamen yok ederek ortadan kaldırılabılır. Eski politika yukarıda bahsedilen düşüncenin ışığında Türkiye'nin hayatta kalması ve bunun için maliyetli bir destekte bulunulması üzerine kuruluydu. Diğer yöntem çok acımasız olduğu için benimsenmemişti. Politikadaki en büyük hata, ölmüş politikalara bağlı kalmaktır. Gönder kırıldığında ipi kurtarmaya çalışmazsınız sorun çıkaran her şeyi ortadan kaldırırsınız. Aynıısı politika içinde geçerlidir. Fakat bizde öyle değil. Parçalara ayrılmış olsa dahi eski politikaları bırakmıyoruz. Bu yüzden şu anda şaşkınlık içindeyiz (Cecil, Cilt II:115).

⁴⁶ “...İşte büyük kahraman ordularımızın Allah'ın yardımına sığınarak Osmanlı sınırlarını geçmelerini emrediyorum...” (*Armaoğlu, 2007: 507-516*).

çıkarlarını korumak maksadıyla, Ruslara karşı yeni bir üs oluşturmayı düşünmüş, bu kapsamda Girit, Kıbrıs veya Suriye den bir bölgenin ele geçirilmesini planlamıştır. Bu bağlamda, Salisbury daha İstanbul Konferansı esnasında İstanbul'da görevli İngiliz bir Albay'a Kıbrıs'ı dolaşarak kendisine bilgi vermesini istemiştir. Rus ilerlemesine karşı kullanılabilir en iyi üs bölgesinin Kıbrıs adası olduğuna karar verilince, Ada'nın işgali için Osmanlı Devleti'ne baskı yaptırmış ve neticede 4 Haziran 1878 tarihinde yapılan anlaşma ile adanın yönetimi İngiltere'ye devredilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da kurulacak bir Ermeni devletinin vasıtasıyla Rus ilerlemesinin önüne set çekilebileceğini düşündüğünden, Ermeniler ile ilgili Ayestefanos antlaşmasındaki hükümlerin, Berlin Antlaşmasında da yer almasına müsaade etmiştir. (Bourne, 1970:134-135).

Berlin Kongresine İngiltere delegesi olarak daha önceden de İstanbul'da büyükelçilik yapan Paris büyükelçisi Lord Lyon'un katılması İngiliz hükümetince karar alınmış olmasına rağmen son anda Lord Salisbury, kongreye kendisinin katılacağını açıklamıştır.

Çıkarlarının savunulması için uğruna bir ada feda edilen İngiltere'nin, sadece temsilcisine bakılması halinde dahi ne tür tehlikelerle karşı karşıya kaldığının farkına kolaylıkla varılabileceği düşünülmektedir.

1862 yılında Rus başbakanı Gorçakof, Rus Balkan politikasının ana **fikrini** “**otonomi ya anatomi**” olarak açıklamıştır (Karal, Cilt VII, 1983:67).. Bu tarihten sonra yukarıda ifade edildiği gibi, Hıristiyan öğretileri ile mücehhez İngiliz politikalarınca anılan prensip meşhur İngiliz çıkarlarına⁴⁷ uygun şekilde Kıbrıs'ı alarak aynı zamanda “**organ nakline**” dönüştürülmüştür.

1815 yılında Viyana Kongresi ile kurulan “**Avrupa Dengesi**” 1878 Berlin Kongresine kadar tüm krizlere karşın, zaman zaman değişiklik göstermesine rağmen, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İngiltere'nin statükoyu esas alan politikaları nedeniyle, 1878'e kadar devam edebilmiştir. Hatta 1856 yılındaki Paris Antlaşmasıyla da bu durum bir kez daha onaylanmıştır.

Ancak, İtalya ve Almanya'nın birliklerini sağlayarak Düvel-i Muazzama içine katılmaları, bölgede kaçınılmaz olarak çıkar çatışmalarının çeşitlenmesine neden olmuş ve dengenin muhafazasına yeni dinamikler eklemiştir.

Bu noktadan hareketle, Berlin Kongresini; yüzyıllık politikalarını değiştiren eski aktörlerle, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeni aktörlerin, Avrupa'da yeniden bir denge oluşturmak için yaptıkları “**son çaba**” olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Ancak bozulan dengenin tekrar yerine oturtulması, özellikle Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin çekilmesiyle oluşan boşluğun etkisinin, minimize edilmesi kolay olmayacaktır. Çünkü;

⁴⁷ Lord Palmerston, 1830'lardaki başarıların, İngiliz dış politikasının prensiplerinin olması gerektiği şekilde olması sayesinde yakalandığını düşünüyordu. Bu prensibi ise şöyle tanımlıyordu; “...Bu ülkenin ebedi dost ya da düşmanlarının olduğu düşünmek dar görüşlülüktür. Sadece İngiltere'nin çıkarları ebedidir ve bu çıkarları korumak ebedi görevimizdir...” (Bourne, 1970:46)

- 1878 yılı Berlin Antlaşmasıyla bağımsızlığını kazanan Karadağ, Sırbistan ve Romanya ile özerk Bulgaristan'ın tatmin olunamaz iştahı,
- 1856 yılı Paris anlaşması ile takılan prangaları yıkan ve tarihi emelini ele geçirmesine bir adım kalan Rusya'nın isteği,
- Slav Birliğinin önüne geçmek için Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgal etme sevdası,
- İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını emniyete almak için Rus ilerlemesine karşı tedbir olarak Kıbrıs'ın dışında işgal edilecek ilave yerlere ve tampon devletlere ihtiyaç duyması,
- Mısır'daki çıkarlarına karşılık Osmanlı topraklarından başka yerler önerilerek Fransa'nın tatmin edilmeye çalışılması,
- Gün geçtikçe, ekonomik ve askeri alanda gücü gelişen ve yayılmak için yeni alanlara ihtiyaç duyan Almanya'nın varlığı devreye girmiştir.

Bahse konu yeni dinamikler, zaten hassas bir şekilde oluşan denge'nin kolaylıkla bozulmasına neden olabilecektir.

Gerçekçi ve objektif kriterlere göre belirlenmiş ulusal politikaların, çeşitli öğretilerle yoğrulmuş, önyargılı politikacılar tarafından değiştirilmesinin nelere mal olabileceğinin göstergelerinden birisi Berlin Kongresine giden ve devamındaki süreç olmuştur.

Gerçi Berlin kongresinden önceki zamanlarda da ihtiraslı politikacılar insanları felakete sürüklemişti, ancak, meydana gelen yıkım, Berlin Kongresi ve ondan sonraki sürecin neticesinde oluşan Dünya Savaşlarındaki yıkım kadar olmamıştır. Kısaca, Berlin Kongresi sonucu oluşturulmaya çalışan düzende meydana gelebilen en küçük krizlerin etkisi, ondan önceki sürece göre daha fazla olmuştur.

Berlin Anlaşması ile Karadağ'ın bağımsızlığı uluslararası arenada da tanınmış, toprakları Ayestefanos antlaşmasına göre az olsa da, yaklaşık iki kat artmış ve silahlı gemi bulundurmama şartıyla Adriyatik'te kıyı kesiminin ele geçirilmesine müsaade edilmiştir. (*Anderson, 2000: 217-218*).

Anlaşmaya göre Karadağ'a devredilmesi gereken Gusine ve Plava'nın Müslüman Arnavut ahalisinin Karadağ yönetimine girmek istememesi sonucu, bu iki kasabanın yerine Ülgün (Ulcinj)'ün verilmesi Osmanlı Devletince önerilmiştir. Ancak, Ülgün ahalisinin de Karadağ yönetimine girmek istememesi, uluslararası alanda krize neden olmuştur. (*Ertem, 1984: 5-6*).

Bu sırada 1880 yılındaki seçimleri kazanan Gladstone, 1885 yılına kadar sürecek başbakanlığa ikinci kez seçilmiştir (ilki 1868 – 1874 yılları arasında idi). Gladstone, Ülgün'ün Karadağ'a devredilmesi konusunda Osmanlı Devletine baskı yapmış ve donanmayı Adriyatik'e göndermiştir. Hatta Ülgün'ün devredilmemesi halinde İzmir'in işgal edileceğini belirtmiş, ancak Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara karşı icra ettiği askeri harekâtın başarılı olması sonucunda Ülgün, Karadağ'a devredilmiştir. (*Ertem, 1984: 5-6*).

Osmanlı Devletinin Balkanlardan tamamen çıkarılması maksadıyla Rusya öncülüğünde Balkan ülkelerinin kendi aralarında yapmış oldukları ikili

anlaşmalara Karadağ'da müdahil olmuş ve oluşturulan bu ittifak sisteminde liderliği kimseye kaptırmamak için 08 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devletine savaş açan ilk ülke olmuştur (*Shaw, Cilt II:350-353*).

SONUÇ

Dünya haritasına bakıldığında, toplu iğnenin başı kadar görünen ve Osmanlı Devletine bağlı olduğu dönemde ise toprakları ancak “devede kulak” misali büyüklükteki bir alanı işgal eden Karadağ, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Diplomasinin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Bugün dahi fazla bilinmemekle birlikte, 382 yıl göreceli de olsa Osmanlı hakimiyetinde kalan Karadağ, özellikle XIX. yüzyıldan sonra büyük güçlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak, Karadağ büyük güçlerin, Şark Meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmek ve sonuçlandırmak adına, bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Berlin Antlaşması ile kurulmaya çalışılan Yeni Dünya Düzeninde, istediklerini tam olarak alamayan büyük güçler ve ortaya çıkan yeni aktörler, Osmanlı devletinden daha fazla pay alabilmek için mücadelelerini daha acımasızca sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda Karadağ, Osmanlı devletinin Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesine sebep olan Balkan harplerin tetikçisi ve Birinci Dünya harbine giden sürecin en önemli aktörlerinden biri tanesi olmuştur.

Balkan Savaşları sonucunda, Şark Sorunu'nun ilk aşaması tamamlanmış, I. Dünya Savaşı ile de ikinci aşaması tamamlanmak üzereyken, kimsenin ummadığı bir şekilde **Türk Milletinin istiklal harbini kazanması** bütün planları alt üst etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çıkması neticesinde, Metternich'in öngörüsü doğrulanmış ve dünya o zamana kadar görmediği felaketle yüz yüze gelmiştir. Bir başka açıdan bakıldığında eğer **Türk Milleti istiklal harbinde** başarısız olsaydı da Türkler Anadolu'dan da çıkarılsaydı, Dünya ne türlü bir felaketle karşı karşıya kalabilirdi, tahmin bile edilemezdi.

I. Dünya Savaşı sonucunda oluşturulmaya çalışılan **yenidünya dengesi**, 1878 yılı Berlin Anlaşmasında olduğu gibi, büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda kurulmaya çalışılmıştır. Sonuç “tarih tekerrürden ibarettir” sözünü doğrular şekilde, dünya II. Dünya Savaşı felaketiyle karşı karşıya kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni oluşturulan denge, Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası organizasyonlar sayesinde kısmen de olsa kurulmuş ve günümüze kadar gelinmiştir.

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı tüm felaketlere ve bunları önlemek için alınan tedbirlere rağmen Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çıkışının etkisi ortadan kalkmamıştır. 1980 yılında Tito'nun ölümü ve 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi nihayetinde, Balkanlar bir kez daha karışmış, Türklerin Balkanlardan çıkması üzerine 100 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, Boşnaklar, Türkler olarak adlandırılarak soykırıma tabi tutulmuşlardır.

Yayınladıkları resmi tarih belgeleri ve kitapları incelendiğinde, günümüzde dahi, milli birlik ve beraberliğini Türk düşmanlığı üzerine bina etmiş birçok Balkan ülkesinin var olduğu görülecektir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti ile mücadelesini acımasızca sürdüren Düvel-i Muazzama, Karadağ örneğindeki gibi bazı devlet ve toplumları kendi çıkarları doğrultusunda defalarca kullanmıştır. Ancak 1856 yılındaki Paris Anlaşması ile bu devletler de Düveli Muazzama içindeki farklılıkları kullanmaya başlamışlardır. 1877 – 1878 Osmanlı Rus Savaşı, 1815 Viyana Kongresi ile oluşturulan Avrupa düzenini alt üst etmiş, şahsi menfaatlerini ve ülkelerinin çıkarları gözetken sorumsuz politikacılar tarafından 1878 Berlin Anlaşmasıyla, yeni bir düzen kurulmaya çalışılmıştır. Ancak, adilane olmayan ve çıkar esasına dayanan bu yeni sistem, insanlığın iki kez felakete uğramasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzen tüm kırılma ve çözümlere rağmen bu güne kadar büyük oranda değişmeden gelmiştir. 1856 yılındaki Avrupa devletlerinin vermiş oldukları tüm teminatlara rağmen neler olduğunu unutmadan, aşiret yapısından gelip, milliyetçilikle yoğrulup, devletleşme sürecini tamamlayan Karadağ örneğini yaşamışken, oluşan bu denge bizi rehavete düşürmemelidir.

İlkel sayılabilecek toplumsal yapıdan, devletleşme sürecini büyük güçlerin yardımları ile kademe kademe tamamlayarak bağımsızlığını kazanan Karadağ'ın, bu tarihi gelişim sürecinden günümüz için çıkartılabilecek önemli sonuçların da olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

1.Arşivler

1.1 Osmanlı Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İradeler, Dahiliye Fon Kodu:(BOA.I.DH.)

- Dosya Nu:00233, Gömlek Nu: 014044, Resim Nu:001-001.
- Dosya Nu:00233, Gömlek Nu: 014044, Resim Nu:002-001.
- Dosya Nu:00233, Gömlek Nu: 014044, Resim Nu:004-001.
- Dosya Nu:0055, Gömlek Nu: 038632, Resim Nu:001.
- Dosya Nu:0055, Gömlek Nu: 038632, Resim Nu:002.
- Dosya Nu:00581, Gömlek Nu: 040436, Resim Nu:002.
- Dosya Nu:00581, Gömlek Nu: 040436, Resim Nu:003.
- Dosya Nu:00581, Gömlek Nu: 040436, Resim Nu:004.
- Dosya Nu:00604, Gömlek Nu: 04210, Resim Nu:001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İradeler, Meclisi Mehsub Fon Kodu: (BOA.I.MMS.)

- Dosya Nu:0012, Gömlek Nu: 000502, Resim Nu:001 - 001.
- Dosya Nu:0012, Gömlek Nu: 000502, Resim Nu:002 - 001.
- Dosya Nu:0011, Gömlek Nu: 000476, Resim Nu:025-001.
- Dosya Nu:0012, Gömlek Nu: 000502, Resim Nu:003-001.
- Dosya Nu:0008, Gömlek Nu: 000339, Resim Nu:001-001.
- Dosya Nu:0023, Gömlek Nu: 000905, Resim Nu:001-002.
- Dosya Nu:0023, Gömlek Nu: 000985, Resim Nu:003-001.
- Dosya Nu:0023, Gömlek Nu: 000985, Resim Nu:004-001.

- Dosya Nu:0023, Gömlek Nu: 000985, Resim Nu:011-001.

1.2 İngiliz Arşiv Belgeleri

FO 78/1716 Herzegovina and Montenegro Disturbances, (*Hersek ve Karadağ İsyanı*) vol. 1. (Cilt 1) 1861 Jan.-March. (Ocak – Mart, 1861).

FO 421/11 Montenegro: Correspondence (*Karadağ: Yazışmalar*) 1857-1859.

FO 424/26 Disturbances in Herzegovina and Montenegro. Correspondence. (*Hersek ve Karadağ'da İsyân ve Yazışmalar*)1861-1862.

2. Yazmalar Kronikler

Ergirili Ahmet Hamdi İbni Resul, *1268-1279 Osmanlı-Karadağ Muharebesine Dair Tarihçe*, Atıf Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi Mehmet Zeki Pahalan Koleksiyonu, Arşiv Nu 34 Mzp 112.

3. Seyahatnameler

Evans, Arthur J., *Through Bosnia and The Herzegovina on Foot (Bir Uçtan Diğer Uca Yaya Olarak Bosna Hersek)*, Longmans, Gren, And Co, Londra, 1877.

4. Genel Mahiyetteki Eserler

Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, 13-20, 21-39 ve 40, Yayınlayan Cavit Baysun, TTK, TTK Yayınları II. Dizi, S. 17, 2008, 3. Baskı.

Heyet, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Cilt 1-6, İskit Yayınevi.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, Cilt 1-6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Beşiktaş, İstanbul, 1996.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998.

5. Tetkik Eserler

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1823, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Andriç, Ivo, *Ömer Paşa*, Çev. Ali Berktey, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, 1.Baskı.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2, Alkım Kitapevi, 2007, 16.Baskı.

Aydın, Mithat, “Sir Henry G. Elliot’ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877)Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”,*OTAM*, Sayı:25,2005.

Boehm Christopher H., *Blood Revenge The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies (Kan Davası, Karadağ ve Diğer Kabileler Arasındaki Uyuşmazlıkların Yönetimi)*, University of Pennsylvania Press, 1984.

Bourne, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830 – 1902, (Victoria İngiltere’sinin Dış İşleri Politikası 1830 - 1902)*, Clarendon Press, Oxford, 1970.

Brown, D. S. , *Palmerston And The Politics Of Foreign Policy 1846 – 1855 (Palmerston ve Dışişleri Politikaları 1846 - 1855)*, University Of Southampton, Southampton, 1998.

Brunswik Benoit, *Recueil de Documents Diplomatiques Relatif Au Montenegro (French), (Bir Giriş İle Birlikte Karadağ’a Bağlı Belgelerin Derlenmesi)*, Chez M. S.-H. Weiss, Libraire A Pera, İstanbul, 1876.

Castellan Georges, *Balkanların Tarihi*, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.

Cecil, L. Gwendolin, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury Vol II 1868 – 1880 (Robert Marquis Sallisbury’nin Hayatı)*, Hodden and Stoughton Limited, Londra, MCMXXI.

- Coquelle, P., *Histoire De Montenegro Et De La Bosnie (Karadağ'ın Tarihi) (Depuis Les Origines) (French)*, Ernest Leroux Editeur, Paris, 1893.
- Delaure, Henri, *Le Montenegro (French), (Karada)*, Libraire De L'institut, Paris, 1862.
- Denton, Rev. W.M. A., *Montenegro: Its People And Their History (Karadağ: ve İnsanlarının Tarihi)*, Daddy,Isbister&Co, London, e-book, 1877.
- Ertem, Ramiz, *TSK Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, Cilt III, Ankara, 1984.
- Fine, John V. A., JR., *The Late Medieval Balkans (Ortaçağın Son Döneminde Balkanlar) A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, (12.yy'ın Son Döneminden Osmanlı İşgaline Kadar Kritik Bir Araştırma.)* The University of Michigan Press 2009.
- Fleming, Thomas, *Montenegro: The Divided Land (Karadağ: Bölünmüş Topraklar)*, Chronicles Press, USA, 2002.
- Jackson, T.G., *Dalmatia The Quarnero and Istria With Cettigne in Montenegro and the Island of Grado, "Dalmaçya Karadağ'daki Cettingr ve Grado Adası ile Quarnero ve Istria"*, M.A., F.S.A Volume III, Oxford at the Clarendon Pres, 1887.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt I-II., Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, Küre Yayınları, İstanbul, Ekim 2006, 1. Baskı.
- Jennings, Lawrence C. , *France and Europe in 1848 (1848'te Fransa ve Avrupa)*, Clarendon Press, Oxford, 1973.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5-8, TTK Yayınları,1983.
- Kocabaş, Süleyman, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı, Bir İmparatorluk nasıl Parçalandı?*, Vatan Yayınları, 2009.
- Krasinski, Count Valerian, *Montenegro and the Slavonians of Turkey, (Karadağ ve Türkiye'de bulunan Slavlar)*, İngiltere, 1853.
- Margulis, Natasha, *Njegosh'un On Dokuncu yüzyıl Karadağ'ında Siyaset ve Kültür*, University Of Cincinnati, 2004.
- Masson, David, *Macmillan's Magazine, (Macmillan'ın Magazini)*, Macmillan and Company, Londra, 1862.
- Morrison, Kennet, *Montenegro A Modern History (Karadağ'ın Modern Tarihi)*, I. B. Tauris, London (Londra), 2009.
- Newton, Lord, Lord Lyons, *A record Of British Diplomacy*, Vol.1-2 (Lord Lyons, İngiliz Diplomasi Kayıtları Cilt 1-2), Edward Arnold, Londra, 1913.
- Nyegosh, *Bishop of Montenegro, Nyegosh Karadağ'ın Vladikası, The Mountain Wreath, Dağ Çelengi, İngilizceye çeviren*, James W. Wiles, Originally published in 1930 by George Allen & Unwin, Ltd., London.
- Öztürk, Mustafa, "Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19.Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, c. 2, (Editör: Dr. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 347-38.
- Pavlovic, Srda, *Who Are The Montenegrins? Statehood, Identity and Civil Society. (Karadağlı'lar Kimdir? Devletçilik, Kimlik ve Toplum) Montenegro in Transition (Karadağ'ın Değişimi)*, Baden-Germany (Baden-Almanya), 2003.

- Potter, George, *The Marquis Of Salisbury*, K. G., Leader of the Conservative Party, 1888, London.
- Prvulovich, Zika Rad, *Religious Philosophy of Prince-Bishop Njegosh of Montenegro 1813-1851, (Karadağ Prensi Piskopos Njegosh'un Din Felsefesi)*, Newman College, Birmingham University, Birmingham, 1984.
- Rastoder, Serbo, *A Short Review of the History of Montenegro (Karadağ'ın Tarihine Kısa Bir Bakış), Montenegro in Transition (Karadağ'ın Değişimi)*, Baden-Germany (Baden-Almanya), 2003.
- Roberts, Elizabeth, *Realm of the Black Mountain A History of Montenegro (Karadağ Krallığı, Karadağ Tarihi)*, Horst&Company, London (Londra), 2007.
- Shaw, Stanford J. , *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 1-2, Çev. Mehmet Harmancı, Özener Matbaası, İstanbul, 2008,
- Stevenson, Francis Seymour, *A History Of Montenegro, (Karadağ'ın Tarihi) Elibron Classics*, London (Londra), 2005.
- Ali Suavi, *Montenegro (French), (Karadağ)*, Imprimerie Victor Goupy, Paris, 1876.
- Şentürk, M. Hüdai, *Tuna Vilâyetinin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Lâyiha*, Ankara, 1996.
- Vaclik, Jean, *La Souverainete du Montenegro, (Karadağ Eğemenliği)*, 1858.
- Verloop M.C., *Le Royaume du Montenegro (Karadağ Krallığı)* , Berger Levrault Editeurs, Paris, 1911.
- Yılmazçelik, İbrahim-Ahmet Aksın, *Tarihi Gerçeklerle Osmanlı Yunan Harbi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Zdenko, Zlata, *Njegosh's Montenegro; Epic Poetry, Blood Feud and Warfare In A Tribal Zone 1830-1851, (Njegosh'un Karadağ'ı; Kabile Bölgesinde Destansı Şiir, Kan Davası ve Mücadele)*, Columbia University Press, New York, 2005

7.Gazeteler

- New York Times**, 26 Ocak 1853.
New York Times, 15 Şubat 1853.
New York Times, 25 Şubat 1853.
New York Times, 14 Mart 1853.
New York Times, 26 Ocak 1853.
New York Times, 26 Ocak 1853.
New York Times, 26 Ocak 1853.

Harita II. (Mili Kütüphane Hrt.1994 D 1077.)